

**Музей археології
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна**

Рада молодих вчених Інституту археології НАН України

ВГО «Спілка археологів України»

**Дитяча науково-практична
археологічна конференція
«АРХЕОЛОГІУМ»**

Харків «Майдан» 2018

УДК 902
Д 49

**Організацію конференції та друк збірника тез доповідей
здійснено за фінансової підтримки
Василя Смирнова
та
ВГО «Спілка археологів України»**

Рецензенти

Я.П. Гершкович,
доктор історичних наук
І.Б. Шрамко,
кандидат історичних наук

Редколегія

Д.С. Гречко, кандидат історичних наук
(відповідальний секретар);
К.Ю. Пеляшенко, кандидат історичних
наук (редактор-упорядник);
С.А. Задніков, кандидат історичних наук (редактор)

Д 49 **Дитяча** науково-практична археологічна конференція
«Археологіум». Тези доповідей конференції (м. Харків,
30–31 березня 2018 р.). Харків: Майдан, 2018. 92 с.
ISBN 978-966-372-699-1.

УДК 902

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Абрашитов Р.Р. Сліди бронзоліварного виробництва на Циркунівському городищі	7
Апуневич О.О. Напівземлянка класичного часу поселення Велика Корениха III	11
Аргунова А.С. Пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного віку Чутувського району: результати систематизації та картографування	14
Вітенко А.В. Охорона, збереження та популяризація археологічної спадщини у м. Вишгороді	18
Гембержевська Д.Г. Культ Аполлона на Вікторівському святилищі	21
Грабський А.Ю. Дослідження матеріальної культури скіфського часу в басейні р. Сіверський Донець	25
Денищенко Ю.В. Зброя та зброя салтівської культури в колекції КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна»	28
Драчук А.С. Археологічні пам'ятки басейну ріки Кам'янка	31
Єльський Л.Н. Київський дитинець на Старокиївській горі з IX по 1240 рік	36
Запорожець Д.В. Курган поблизу с. Крива Балка Миколаївського району Миколаївської області (до проблеми руйнації пам'яток археології)	40
Коцан А.О. Мінеральні ресурси керамічного виробництва трипільських племен території Ульяновського району	44
Лиско Д.С. Археологічні дослідження поселення добі пізньої бронзи Крива Балка–І Миколаївського району Миколаївської області	48
Никитенко Д.О. Кічкаський мегалітичний комплекс	52

Пшенична Т.В. Поховання епохи середньовіччя з розкопок ділянки «ГШ» на о. Березань	54
Селев'ястова Ю.О. Візуально-натурна реконструкція одягу мешканців ранньосередньовічного Херсонеса-Херсона за матеріалами археологічних досліджень	58
Сизова О.В. Участь в гуртку «Археологічне краєзнавство»: нові знання і задоволення жаги відкриттів	62
Суворов М.В. Обробка кістки та рогу у лісостепових племен Лівобережного Подніпров'я VI–III ст. до н.е.	65
Ульянич А.О. Етапи дослідження археологічних пам'яток міста Одеси	67
Чолобова Я.В. Комплекс керамічних обпалювальних печей острова Березань в середині VI ст. до н.е.	70
Чопей Д.О. Нова теракота тварини з поселення Вікторівка–I	73
Шарапова К.С. Жрецтво у скіфському суспільстві (за матеріалами поховального обряду)	77
Юрченко А.К. Дослідження матеріальної культури українського козацтва крізь призму археологічних розвідок XVI–XVIII ст.	81
Яковенко І.А. Реконструкція одягу та прикрас дівчаток із поховань черняхівських могильників Данилова Балка та Городок	84

ВСТУПНЕ СЛОВО

Підготовка майбутніх фахівців – складний, тривалий, але необхідний процес. Кожна доба мала свої підходи та методи у цій сфері. Сьогодні все, нібито, прискорюється. Такого феноменального росту кількості інформації світ ще не знав. Масштаби видання різного роду наукової літератури збільшуються у геометричній прогресії. Все це призвело до фактичного зникнення енциклопедистів та вузької спеціалізації дослідників.

Підготовка нової генерації археологів зараз відбувається в умовах безпрецедентного зростання кількості способів обробки цього величезного масиву інформації. Сьогодні, наприклад, важко уявити дослідження без застосування ГІС-технологій. Використання квадрокоптера, геофізичної розвідки, сучасних методів датування та інших методів вже зайняли чільні місця в арсеналі провідних археологів. Все це не відміння і традиційних способів комунікації в дуже корпоративному середовищі вчених. Одним з них є наукові конференції різного рівня.

Серед археологів України значна частина починали свій шлях в археології з дитячих гуртків: приймали участь в археологічних експедиціях, знайомилися з методикою розкопок, шукали себе в перших наукових дослідженнях. Саме з дитинства з'являється любов до наукового пізнання, що потім переслідує нас все життя.

Основною метою проведення дитячої наукової археологічної конференції «Археологіум» є створення ще одного майданчика для юних археологів, де б вони могли заявити про себе. Конкурси-захисти дитячих робіт, на наш погляд, в повній мірі не відповідають цьому, оскільки носять гостро конкурентний характер. Це не дозволяє новим талантам у спокійній атмосфері показати на що вони здатні. Конференції, які не надають до-

даткових балів для вступу до ВНЗ, застраховані від надмірного втручання наукових керівників у підготовку роботи і репрезентують особистий доробок учасників.

Сподіваємось, що ми є свідками зародження нової традиції. Подібні заходи можна проводити з певною періодичністю у різних наукових центрах країни. Бажаємо юним археологам плідної праці, нових знайомств та успіхів у науці.

Гречко Д.С.,

голова РМВ Інституту археології НАНУ, к.і.н., с.н.с.

Пеляшенко К.Ю.,

*співробітник Харківського історичного
музею імені М.Ф. Сумцова; Музею археології
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна, к.і.н.*

Абрашитов Рашид,

м. Харків, Малий каразінський університет;

Харківська загальноосвітня школа № 127 імені Г.К. Жукова, 8 клас

науковий керівник: канд. іст. наук К.Ю. Пеляшенко

СЛІДИ БРОНЗОЛИВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА НА ЦИРКУНІВСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

Тема бронзолivarного виробництва населення скіфського часу на території Лівобережного Лісостепу є досить дискусійною серед сучасних науковців. Найбільш проблемним є питання стосовно методів виробництва бронзових предметів. Також актуальною залишається проблема щодо розташування центрів бронзолivarного виробництва – стаціонарного чи мобільного («польового»), яка полягає в прийнятті до уваги фактів знаходження стаціонарних будівель-майстерень, що можуть бути ідентифіковані як ремісничі бронзолivarні центри.

Метою цього дослідження є з'ясування ролі та характеру бронзолivarного виробництва на Циркунівському городищі (Харківська обл.) і порівняння рівня означеного ремесла з іншими пам'ятками скіфського часу Лівобережного Лісостепу.

Початковими джерелами послуговували звіти про розкопки на Циркунівському городищі з 2007 по 2017 роки (дані про розкопи VII–XIII). Були складені таблиці знахідок, що стосуються бронзолivarного виробництва: бронзових предметів та артефактів, що можуть бути ідентифіковані як ознаки бронзолivarного виробництва на городищі. Вивчення цих груп знахідок може допомогти наданню відповіді на питання стосовно деталей лиття бронзових предметів, характерних для населення скіфського часу.

Загальна кількість знахідок, що можуть бути ідентифіковані як сліди бронзолivarного виробництва на Циркунівському го-

родищі становить 12 предметів. Їх можна поділити на три окремі групи: 1) вторинна сировина, що могла використовуватися для подальшої переплавки, 2) глиняні лячки для лиття металу, 3) відходи виробництва (виплески, шлаки, злитки розмірами від 0,5 до 1,5 см). Статистичні дані наведені у таблиці.

Тип предмету	Загальна к-ть	Рік/розкоп
Уламки стінок бронзового/мідного посуду (вторинна сировина)	3	2007/7; 2008/6; 2010/10
Глиняні лячки	2	2008/8; 2017/13
Бронзові шлаки, виплески, злитки	7	2007/7; 2008/6; 2014/13; 2017/13

Картографування розглянутих предметів на схемі Циркунівського городища підтверджує той факт, що бронзоливарна справа не потребувала спеціальних умов для виробництва, як того могли вимагати певні ремесла, що зумовлено відсутністю будівель-майстерень з відлиття бронзового знаряддя. Поодинокі знахідки у різних місцях пам'ятки вказують на мобільність виробництва та необов'язкову прив'язку його до певної зони (рис. 1). Незважаючи на руйнування та незбереження ливарних форм, про характер виробництва можна дізнатися за інструментами та відходами лиття бронзи на території городища, які представлені серед знахідок, розглядуваних у цьому дослідженні.

В якості підтвердження судження про місцевий характер бронзоливарного виробництва у Лісостепу можна розглядати знахідки з Мотронинського та Люботинського городищ. Під час досліджень Мотронинського городища були виявлені фрагменти глиняних ливарних формочок, тиглів та лячки. Тиглі, уламки глиняних та кам'яних ливарних форм для лиття за восковою моделлю також були виявлені під час розкопок на Люботинському городищі. Знахідки з Мотронинського, Люботинського та Циркунівського городищ також пояснюють характер бронзоливарного виробництва населення скіфського часу, яке, скоріш за все, могло бути на рівні хатнього. Виключенням є лише Східне укріплення Більського городища, де було виявлено при-

міщення, ідентифіковане, як бронзоливарна майстерня. Однак, факт такої знахідки можна пояснити тим, що Більське городище було одним з найбільших та найважливіших адміністративних, суспільно-політичних та торговельних центрів Скіфії, де наявність спеціалізованих майстерень була зумовлена кількістю населення та постійними жвавими торговими контактами.

Проаналізувавши знахідки з Циркунівського городища та дібравши аналогії з інших визначних пам'яток скіфського часу можна дійти наступного висновку. Так, картографування знахідок та факти знаходження фрагментів глиняних ливарних форм, глиняних лячок та плавильних тиглів в житлових приміщеннях та відсутність спеціалізованих майстерень дозволяє казати про хатній характер бронзоливарного виробництва. Щодо методів виробництва з великою вірогідністю можна сказати про використання кам'яних та глиняних ливарних форм для відлиття бронзових предметів за восковими моделями. Однак, приведені у даному дослідженні докази не є беззаперечними та стовідсотковими, хоча й мають високий ступінь вірогідності. Остаточного висновку стосовно питання щодо способів бронзоливарного виробництва населення скіфського часу на території Лівобережного Лісостепу допоможе дійти металографічний аналіз та експериментальні дослідження.

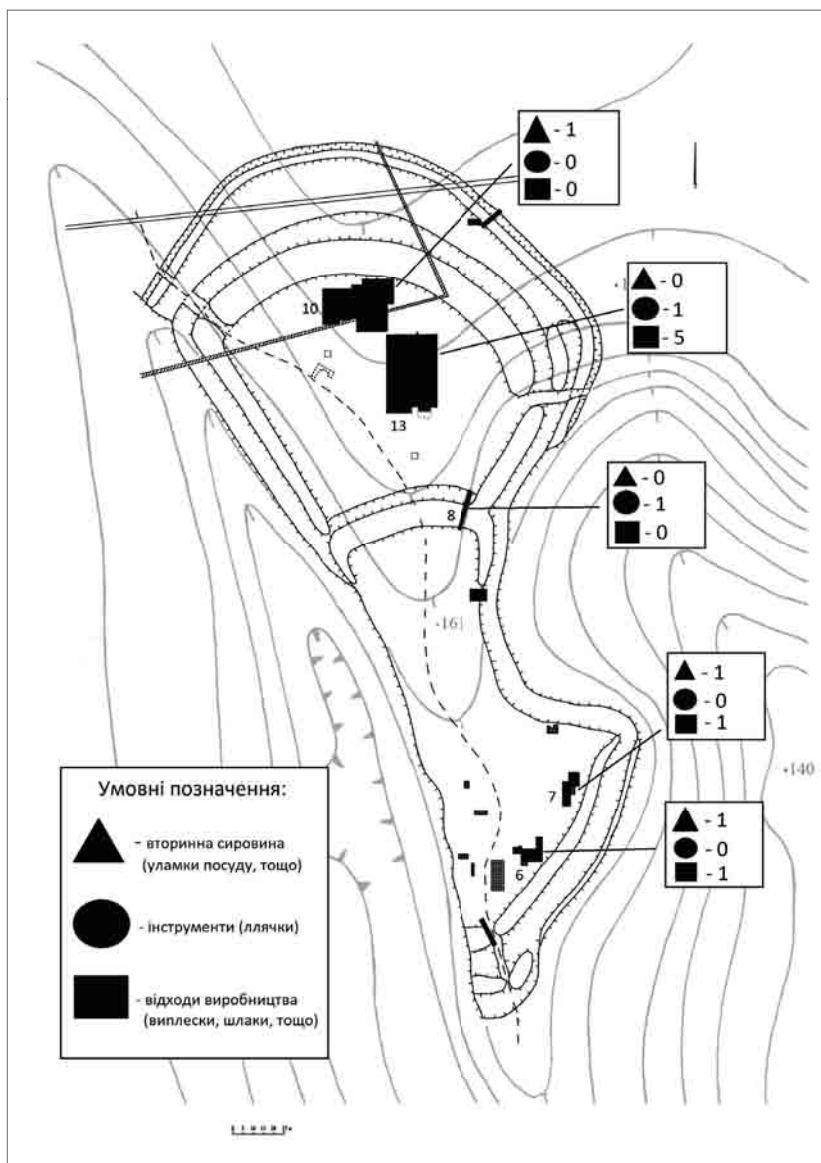

Рис. 1. План Циркунівського городища з позначенням слідів бронзоливарного виробництва.

*Апуневич Олександра,
м. Миколаїв, Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського,
Навчально-науковий інститут історії, політології та права, 3 курс
науковий керівник: О.І. Смирнов*

НАПІВЗЕМЛЯНКА КЛАСИЧНОГО ЧАСУ ПОСЕЛЕННЯ ВЕЛИКА КОРЕНИХА III

Поселення Велика Корениха III відкрито В.В. Рубаном у 1968 році та обстежувалося ним у 1974 році. Площа поселення дорівнювала більш 10 000 квадратних метрів при потужності культурного шару до 0,5 м. Після робіт В.В. Рубан ідентифікував пам'ятку, як поселення Черняхівської культури і датував III–IV століттям нової ери.

Роботи на об'єкті були відновлені у вересні 2015 року та проводилися у 2016 та 2017 роках Миколаївською археологічною експедицією, до якої входять співробітники ІА НАН України, ДП НДЦ «Лукомор'є» та співробітники і студенти навчально-наукового інституту історії, політології і права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

У 2016 року виходячи з карто-схеми поселення та попередніх робіт було закладено десять розвідувальних шурфів на південному плато Коренижської балки для уточнення кордонів поселення відносно до моменту його відкриття та закладено два розкопи: Р–2 та Р–3.

Р–2 розмірами 8 х 8 м. В центральній частині розкопу виявлено залишки кам'яної кладки (північний кут приміщення). Залишки кладки репрезентовані крупними вапняковими плитами розмірами 0,67 ~ 0,15 х 0,32 ~ 0,15 х 0,38 ~ 0,19 м. Північно-західний кут приміщення зберігся фрагментарно, залишки північної стіни репрезентовані одним каменем, залишки західної стіни

репрезентовані п'ятьма плитами. Залишки кладки являють собою частину укріплення материкового фундаменту котловану археологічного об'єкту (напівземлянки). Контури об'єкту мають розміри по вісі південь 5,40 м, по вісі північ 5,00 м, по вісі схід 4,10 м, по вісі захід 5,00 м. Досліджували об'єкт на глибину 0,40 м, ґрунт рихлий, частково сильно перепалений, насичений середнім та дрібним вапняковим бутом. Зачистка полів об'єкту виявила залишки органічного тліну, підлога з трави чи очерету. Також досліджені дві стовпові ями. Діаметром до 0,25 м глибиною до 0,15 м (рис. 1).

З індивідуальних знахідок переважає керамічний матеріал, також присутній і остеологічний матеріал притаманний античним пам'яткам Нижнього Побужжя (кістки великої рогатої та дрібної рогатої худоби). Слід виокремити знахідку артилерійського снаряду часів Другої Світової війни.

Класифікуючи кераміку знайдену під час робіт слід зауважити повне домінування античного посуду (68%) з дуже незначним відсотком умовно варварського елементу (сіроглиняна (6%) та ліпна (6,2%) кераміка). Амфорна тара (25%) представлена в основному керамікою V ст. до н.е. – це Хіоські пухлогорлі амфори, Лесбоські красноглиняні амфори, Клазоменські амфори, червоноглиняні овальні в перетині амфори, світлоглиняні овальні в перетині амфори; червоноглиняні зі світлим покриттям овальні в перетині амфори, червоноглиняні круглі в перерізі амфори, «Протофасос» (по С.Ю. Монахову) (кін. VI – ½ V ст. до н.е.), Фасос конічно-біконічного типу (тип II по С.Ю. Монахову) (1/3 V – 1/2 III ст. до н.е.).

До другої групи слід віднести Гераклеїські красноглиняні амфори (5%), світлоглиняні амфори з двоствольними ручками (2%), глечики, миски, посудини закритого типу, посудини відкритого типу (миски), посудини закритого типу на кільцевому піддоні, каструля.

Дослідження напівземлянки дали нові матеріали по домобудуванню Ольвійської хори у період другої хвилі реколонізації. Загалом всі дані не виходять за рамки стандартів побутових жителів еллінів у кінці V ст. до н.е. – першої пол. IV ст. до н.е. та схожі з об'єктами на синхронних пам'ятках Ольвійської хори. Наукова цінність дослідження полягає в недоторканності

заповнення напівземлянки у наслідок грабіжницьких робіт та техногенних факторів.

Подальші археологічні дослідження на пам'ятці дадуть новий матеріал стосовно життя грецьких колоністів за межами полісу у класичну добу.

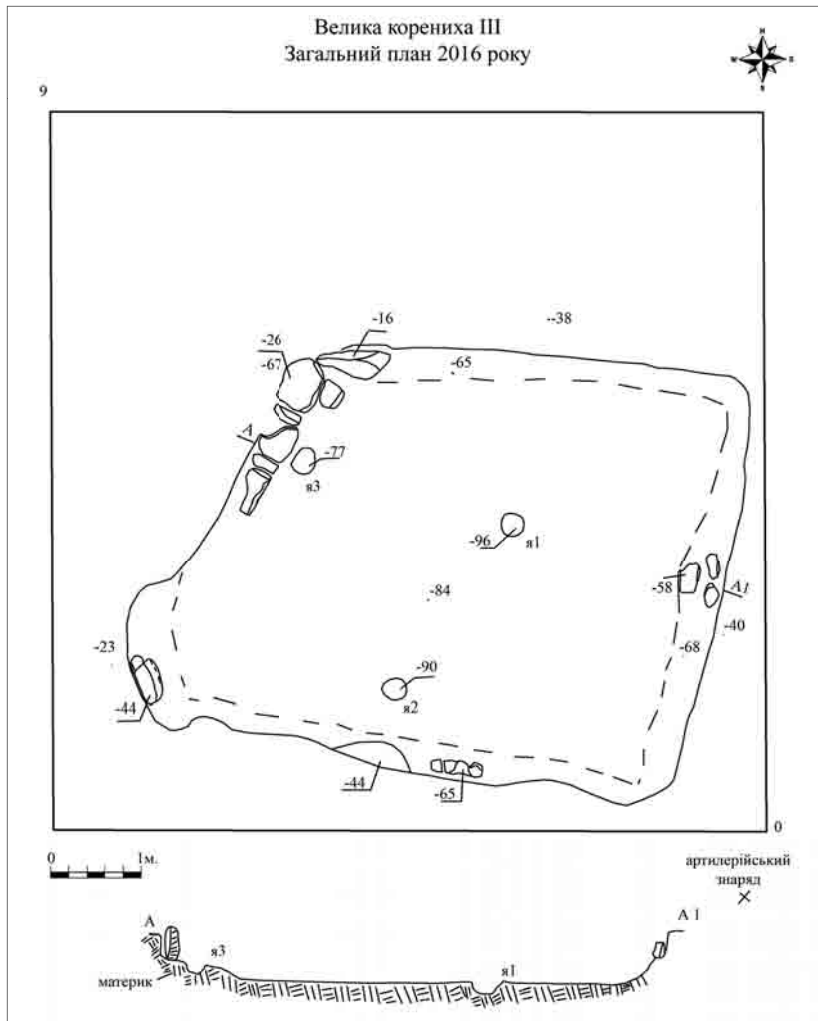

Рис. 1. План та розріз напівземлянки з поселення Велика Корениха III.

Аргунова Анна,

*м. Харків, Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна, історичний факультет, 1 курс
науковий керівник: канд. іст. наук, доц. В.В. Скирда;
А.В. Юрченко*

**ПАМ'ЯТКИ ЕПОХИ БРОНЗИ ТА РАНЬОГО
ЗАЛІЗНОГО ВІКУ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ:
РЕЗУЛЬТАТИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
ТА КАРТОГРАФУВАННЯ**

Вперше спроба систематизувати всі відомі пам'ятки археології Харківщини була зроблена колективом дослідників ХНУ імені В.Н. Каразіна в 1977 році в «Довіднику по археології України. Харківська область». Пізніше Б.А. Шрамко зробив ще одну спробу узагальнити наявну інформацію про пам'ятки та культури вздовж Сіверського Дінця. Вже ці праці показали певну нерівномірність дослідження різних частин Харківщини. Так, на сьогоднішній день жодна з експедицій не досліджує старожитності епохи бронзи та скіфського часу на території Чугуївського району. Проте, сказати, що ми взагалі не маємо інформації про найдавніше минуле для нашого краю не можна. В різний час різні дослідники фіксували тут пам'ятки II–I тис. до н.е., а також збирали матеріали того часу. Більшість з цих матеріалів не знайшли місця в публікаціях дослідників і доступні у формі звітів. Ряд з них (звіти Б.А. Шрамка, Ю.В. Буйнова та ін.) зберігаються в Музеї археології ХНУ імені В.Н. Каразіна. А копії звітів про польові дослідження Г.Є. Свистуна та А.В. Юрченко зберігаються в архіві КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна» і за згодою дослідників доступні для роботи з ними. До того ж авторів роботи була доступна для аналізу колекція старожитностей, що зберігається в фондах КЗ

«Художньо-меморіальний музей І.Ю. Рєпіна» як з основного так і з науково-допоміжного фонду.

Отже, більше ніж 50 років Чугуївщина так чи інакше досліджується археологами. Відкрито ряд пам'яток – поселення епохи бронзи, укріплені та відкриті поселення раннього залізного віку. Відомо також про курганні групи та окремі кургани, котрі імовірно насипані в означений час. На жаль, жоден з них не був досліджений, тому говорити точно про їх культурну приналежність в нас можливості немає.

Виходячи з цього, нами вирішено картографувати пам'ятки археології. Варто зазначити, що в згаданому довіднику прив'язка пам'яток досить умовна – вказано напрямом від, для прикладу, школи чи колгоспу та відстань до пам'ятки. Інколи орієнтири вже втрачені. Така ситуація призвела до того, що часто сучасні дослідники змушені заново відкривати вже відомі поселення. Завдяки сучасним технологіям ми маємо точні координати більшості з них, встановлені експедиціями Г.Є. Свистуна та А.В. Юрченко, що значно полегшує їх локалізацію на картах.

В якості основи для створення карт було використано карту Чугуївського району з комплексу карт Генерального Штабу, оновлених в 1977 році. На цих картах є ряд населених пунктів, котрі в наш час припинили існування і не представлені на ресурсах Google, для прикладу. На даному етапі дослідження ми не використовували всіх можливостей сучасних технологій (маються на увазі Google Maps, SAS Planet та інше). І представлений матеріал є попередніми результатами, котрі багато в чому будуть потребувати доопрацювання. Але вже сьогодні ми можемо робити певні висновки.

Зібравши весь доступний матеріал, ми створили дві карти – на одну з них було нанесено пам'ятки епохи бронзи, відкриті на території нинішнього Чугуївського району. Тут є пам'ятка поселення біля Хутора Лаптева, котре майже повністю знищене самовільним кар'єром з добування піску. На цьому поселенні вдалось дослідити лише одну господарську яму і зібрати незначну кількість фрагментів кераміки. На цій карті знайшли місце також дві пам'ятки, відкриті в сезоні 2017 року та ще не подані у звітах. Розміщені вони на піщаних дюнах на правому березі Сіверського Донця в околицях сел. Кочеток. Деякі інші відо-

мі пам'ятки епохи бронзи також розміщені на піщаних дюнах. Варто зазначити, що авторка цих матеріалів брала участь в експедиції з дослідження пам'ятки біля Хутора Лаптева, в сел. Кочеток, а також в роботі з аналізу зібраних матеріалів.

Інша карта вміщує пам'ятки раннього залізного віку. На відміну від попередньої епохи, в скіфський час ми маємо вже укріплені поселення. Краще за все збереглось городище Кочеток–II. Навколо нього також відкрито декілька селищ. Ряд інших селищ розміщені на значній відстані від городища. Важко визначити якусь системність у виборі місця проживання – є поселення як на дюнах, так і по балках.

Так як ми не можемо точно визначити культурну приналежність курганів, було прийнято рішення умовно розмістити їх на карті пам'яток раннього залізного віку. Але ми не наполягаємо на їх датуванні VII–III ст. до н.е. і визнаємо умовність розміщення на цій карті.

Створена також третя карта, на котрій об'єднані пам'ятки цих двох епох. Можемо робити висновки про різні вимоги до вибору місця проживання, густоти населення, а також попередньо про тип господарства, що його вели люди в означені епохи. Як бачимо з вище наведеного, картографування пам'яток з використанням останніх даних значно розширює наші знання про освоєння краю племенами епохи бронзи та населенням раннього залізного віку.

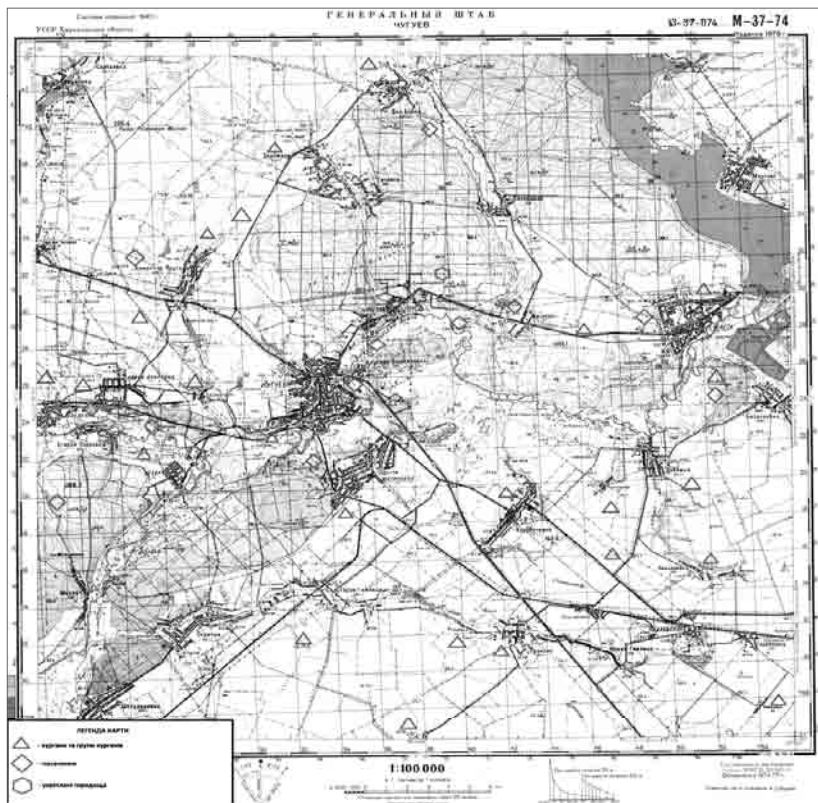

Рис. 1. Карта археологічних пам'яток епохи бронзи та раннього залізного віку Чутуївського району.

Вітенко Алла,

*м. Київ, Український гуманітарний ліцей Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, 11 клас
науковий керівник: О.М. Кухарська*

ОХОРОНА, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ У м. ВИШГОРОДІ

Охорона історико-культурної спадщини сьогодні є актуальною не лише в світі, а й в Україні, оскільки наша країна в культурно-історичному плані є однією з найбагатших. Значну частину культурної спадщини становлять пам'ятки археології, які досліджуються вже близько двох століть. Вони є невід'ємною частиною джерела, із якого суспільство дізнається про свою історію, походження багатьох соціокультурних і політичних явищ минулого. Поштовхом до написання науково-дослідної роботи стала особиста участь у Вишгородській археологічній експедиції Інституту археології НАН України.

Метою дослідження було здійснити історичний аналіз охорони археологічної спадщини у Вишгороді, дослідити сучасний стан нерухомих пам'яток національного та місцевого значень, артефактів, які були знайдені та зберігаються у Вишгородському історико-культурному заповіднику й запропонувати власні можливі методи для покращення їх охорони.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити законодавчу базу України щодо охорони культурної й археологічної спадщини, виявити в ній основні проблеми;
- вивчити закордонний досвід щодо означеної проблематики й виокремити ті аспекти, які можуть бути цінними для України на сучасному етапі;

- дослідити історію охоронно-рятувальних розкопок м. Вишгорода;
- дослідити сучасний стан археологічної спадщини регіону;
- запропонувати нові методи музеєфікації, які б допомогли зберегти археологічну спадщину Вишгорода;
- визначити проблеми охорони, зберігання, музеєфікації, археотуризму та перспективи їх вирішення;
- розробити можливі схему, макет та 3d-модель археопарку.

Провівши комплексне дослідження охорони та збереження археологічної спадщини у Вишгороді, ми зробили висновок, що стан пам'яток є незадовільним. Нерухомі археологічні об'єкти перебувають під загрозою знищення, а деякі з них навіть частково під приватною власністю. Артефакти у фондах ВІКЗ також не зберігаються належним чином, що може призвести до їх пошкодження.

Окрім цього, юридичні неточності на державному рівні та розвиток незаконної археології сприяють погіршенню ситуації.

Проаналізувавши наукову літературу, автор надає свої рекомендації щодо охорони, збереження та популяризації археологічної спадщини:

1. На законодавчому рівні видати в новій редакції Закони України «Про охорону археологічної спадщини» та «Про охорону культурної спадщини», щоб уникнути термінологічної плутанини. Далі рекомендується завершити формування єдиної системи державного управління і контролю в галузі охорони пам'яток, перейнявши закордонний досвід. Залучення громадських та приватних організацій сприятиме покращенню охорони археологічної спадщини.

2. На рівні місцевої влади та ВІКЗ рекомендується створення археологічної інспекції, яка б охороняла археологічну спадщину та проводила моніторинг у фондах музеїв. Рекомендується перевезення фондів ВІКЗ з житлового будинку в окреме приміщення згідно з вимогами Міністерства культури України. Покращення умов зберігання нерухомих пам'яток допомогло б уникненню поступового руйнування археологічної спадщини.

3. Створення археопарку та розвиток археотуризму допомогло б покращити охорону археологічної спадщини. У нинішніх умовах функціонування ВІКЗ найкращим типом є *in situ*.

Переїнятий зарубіжний досвід створення археопарків та методів музеєфікації також допоможе в пам'яткоохоронній сфері. Автор рекомендує застосовувати експериментальну археологію в павільйонах і залучати відвідувачів до вивчення археології.

Щоб справді покращити охорону та збереження спадщини, одночасно популяризуючи її, потрібна увага з боку держави, небайдужих музейників та археологів, мешканців Вишгорода, громадських і приватних організацій, які займаються пам'яткоохоронною діяльністю. Потреба в охороні археологічної спадщини у Вишгороді висока, тому що вона, за словами директора ВІКЗ, знаходиться в аварійному стані.

Дана тема залишає за собою ще досить багато актуальних питань, які вимагають подальшого дослідження.

*Гембержевська Дар'я,
м. Миколаїв, Миколаївський обласний Центр туризму,
краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, гурток «Археологічне
краєзнавство»; Миколаївська загальноосвітня школа № 3, 9 клас
науковий керівник: Д.В. Бондаренко*

КУЛЬТ АПОЛЛОНА НА ВІКТОРІВСЬКОМУ СВЯТИЛИЩІ

Одним з найшановніших богів Давньої Греції був Аполлон. Спочатку він наділявся функціями захисника стада, проте, з часом, його все більше вважали богом світла та мистецтв. Пізніше він став покровителем переселенців та богом, який передбачав майбутнє.

Аполлон був сином Латони, яка, в спробі втекти від гніву Гери, сховалася на вічно блукаючому острові Делос. Як тільки Латона ступила на острів, він зупинився на одному місці, де стоїть по сьогоднішній день. На острові не було нічого живого, окрім чайок. Проте, як тільки народився Аполлон, все навколо вкрилося світлом – і острів, і море, і гора Кінт вкрилися цвітом. Також в міфах змальована боротьба Аполлона з Піфоном – драконом, який переслідував його мати Латону.

Після вбивства Піфона Аполлон закопав його тіло, і на тому самому місці, в Дельфах, збудував святилище з оракулом. Першими жерцями стали критські моряки, яких він закликав, обернувшись дельфіном та наздогнавши їх корабель. Дельфійський оракул ще довго був найвідомішим у всій Греції. Існували і інші оракули, так, наприклад, відомі оракули в Кларосі та Дідімах.

Оскільки Аполлон вважався покровителем переселенців та грецьких колоній, він вшановувався і в полісах Північного Причорномор'я.

Особливого поширення його культ здобув у Нижньому Побужжі. З самого заснування Ольвійського полісу Аполлон став його верховним покровителем. На початковому етапі він вшановувався з епikleзою Ієтрос (Лікар), а з середини VI ст. до н.е. – Дельфіній. Навіть існує думка, що між двома громадами прибічників різних культів відбувся конфлікт, який вдалося вирішити тільки завдяки Дідимійському оракулу.

Обидва культу знайшли своє розповсюдження і на території Ольвійської хори.

На сьогодні відома ціла мережа прикордонних Ольвійських святилищ, що тягнеться вздовж узбережжя Чорного моря. В 2013 р. їх список поповнився ще одним – Вікторівкою–І (рис. 1, 1). Саме тоді, на північ від відомого в археології поселення архаїчної доби, було відкрито святилище, що складалося з величезних складних за своєю конструкцією зольників-жертovníків.

Ці споруди містили в собі величезну кількість підношень богам у вигляді посуду, знарядь праці, предметів побуту і тварин. Присутні були й, нехарактерні для еллінів, людські жертвоприношення.

Однак, мало знахідок вдається надійно інтерпретувати, як підношення окремим богам. На сьогодні можна достеменно виділити тільки два культу: Деметри та Аполлона. Ми розглянемо артефакти з розкопок Вікторівського святилища, які можна пов'язати з культом останнього з них. Всі вони знайдені при дослідженні зольнику № 1 кінця VI – першої треті V ст. до н.е. та зольнику № 2 кінця IV – першої половини III ст. до н.е.

На вшанування Аполлона на території святилища прямо вказують графіті зі скороченим ім'ям бога (рис. 1, 2–3). Такі ж написи були знайдені при розкопках храму Аполлона на Західному теменосі Ольвії. З Вікторівки–І походять два таких написи. Перший з них прошкрябаний під вінчиком сіролощеної миски на кільцевому піддоні із загнутим всередину вінцем, другий – на стінці червоноглиняної посудини.

З культом Аполлона Ієтроса вчені пов'язують бронзові монети-стрілки, які відливалися, як вважається, в Борисфені синхронно з вшануванням цього бога – до середини VI ст. до н.е. Одна монета-стрілка походить з зольнику № 1 (рис. 1, 4). Окрім

того, гіпотетично, схожу сакральну функцію могли виконувати і бронзові вістря стріл. Адже саме вони стали прообразом для вищезгаданих нумізматичних знаків. В тому ж об'єкті знайдено один тригранний та три трилопатеких вістря стріли зі втопленою втулкою (рис. 1, 5-8). Цікава і знахідка кістяного вістря стріли конічної форми (рис. 1, 9) в зольнику № 2.

Про вшанування Аполлона Дельфінія кажуть бронзові монети-дельфінчики, які відливалися в Ольвії і прийшли на зміну монетам-стрілкам. Їх в комплексах святилища знайдено чотири (рис. 1, 10–13).

Ще один символ Аполлона – голова лева, зображений на реверсі пантикапейського тетрахалку Спартока II (рис. 1, 14), знайденому в заповненні зольнику № 2.

Ці предмети, звісно, не чисельні, однак вони дозволяють з великою долею вірогідності казати про факт вшанування Аполлона на Вікторівському святилищі і приписати цьому богові функції охоронця державних кордонів.

На базі Вікторівської археологічної експедиції вже тривалий час проходить Літня археологічна школа Миколаївського ОЦТКЕ УМ, учасницею якої є і автор роботи.

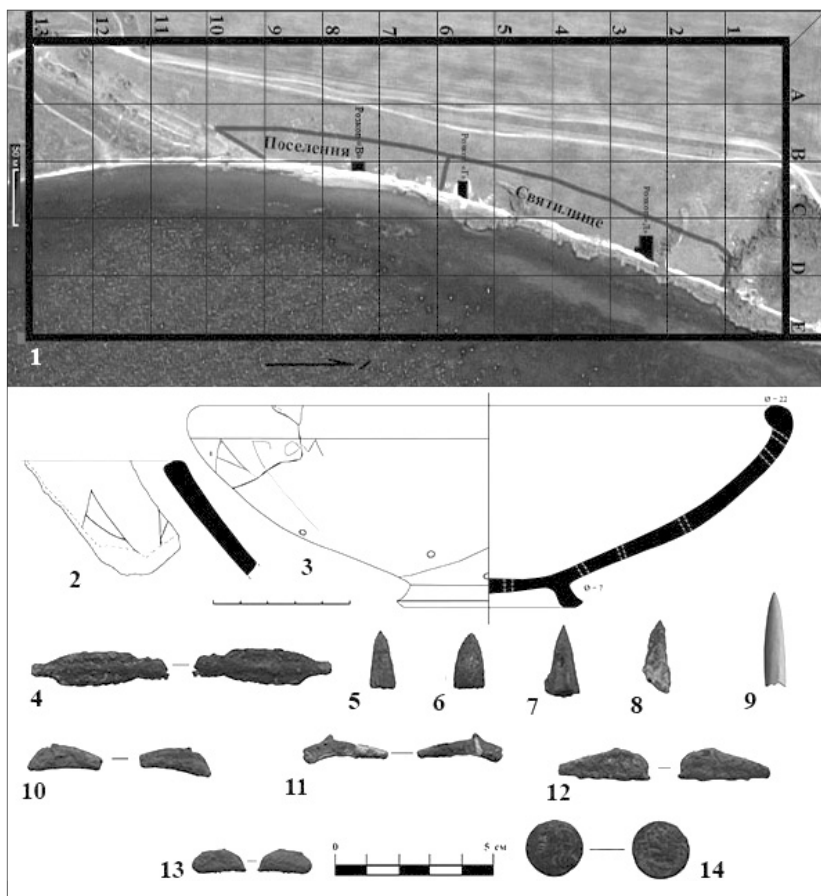

Рис. 1: 1 – планіграфія Вікторівки-I, знімок з космосу;
 2-3 – графіті; 4 – монета-стрілка; 5-9 – вістря стріл;
 10-13 – монети-дельфінчики; 14 – пантикапейський тетрахалк
 (2-3 – кераміка; 4-8, 10-14 – бронза; 9 – кістка).

Грабський Андрій,
м. Харків, Харківська спеціалізована школа № 3, 8 клас
науковий керівник: В.О. Кронгауз

ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ В БАСЕЙНІ р. СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ

Дослідження давньої історії України поглиблюються за рахунок матеріалів археологічних розкопок. Учені-археологи вивчають історію людського суспільства, відновлюють історію епох за пам'ятками матеріальної культури – археологічними пам'ятками (залишки давніх поселень, давніх поховань та окремих речей: знаряддя праці, начиння, зброя, прикраси, предмети культу).

Згідно археологічної періодизації, характер життєдіяльності та спосіб існування первісних людей визначався залежно від матеріалу із якого вони виготовляли знаряддя праці: камінь – у палеоліті, мезоліті та неоліті; мідь – у добу енеоліту; бронза – у бронзову добу; залізо – у ранній залізний час. Паралельно із цим простежується й еволюція у суспільстві, видозмінюється його соціальна організація (первісне стадо – рід – плем'я), умови розселення та матеріальна культура.

Переламний момент спостерігається із появою майнової та соціальної нерівності, а відтак – провідною діяльністю стає війна. Поява заліза в житті людської спільноти в Україні в XI–IX ст. до н.е. започаткувала одну із найбільших її перемог у боротьбі за своє існування.

На думку О. Бойко із відкриттям та поширенням заліза в історії стародавнього населення України співпала епоха панування кочових племен на її території. Автор зазначає, що на теренах нашої Вітчизни вони з'явилися у кінці II тис. до н.е. Кочове

залюднення Північного Причорномор'я розпочали киммерійці, назву яких донесли до нас писемні джерела, зокрема «Одіссея» Гомера. Водночас, етнічна приналежність киммерійців не з'ясована.

У середині VII ст. до н.е. у південноукраїнських степах з'явилися іраномовні племена скіфів. Вони підкорили собі також лісостепову частину українських земель. Скіфам вдалося створити централізовану державу, однак їх суспільство було неоднорідним і складалося із декількох станів: царські скіфи, скіфи-кочівники, скіфи-землероби та скіфи-орачі.

Спираючись на дослідження П. Гончарука маємо підстави стверджувати про експлуататорський спосіб життєдіяльності скіфів: збори високих податків із навколишніх землеробів, особливо жителів лісостепової зони; постійні напади на своїх сусідів та їх пограбування; наявність високої матеріальної культури.

Характеризуючи військовий потенціал скіфів М. Грушевський зазначає: «скіф, убивши першого ворога на війні, пив кров з нього...», «Дикі і нелюдські скіфи були не тільки до чужих, а й до своїх. Коли посваряться між собою два скіфи, особливо родичі, то йдуть до царя і перед ним роблять поєдинок: хто кого переможе, той того вбиває...».

Але поруч із такою дикою та нелюдською поведінкою були у скіфів і гарні звичаї. Вчені підкреслюють, що скіфи славилися своїм побратимством та вірністю. Дружба у степовиків скріплювалася кров'ю та спеціальним обрядом, про що у свій час писав ще давній грецький письменник Лукіян.

Основне заняття скіфів – кочове скотарство. Скіфи розводили коней та велику рогату худобу. Корм для худоби не заготовляли, тому на одному місці затримувались доти, доки вистачало трави для вигодовування худоби. Скіфські племена розташовувались там, де були пасовища з гарною травою та зручними водопоями.

Подібні стоянки виявлені археологами в басейні р. Сіверський Донець поблизу с. Петровське, навкруги с. Райгородок поблизу впадання річки Сухий Торець у Сіверський Донець. Виявлено понад 25 городищ землеробських племен, підкорених скіфами. Серед археологічних знахідок трапляються наконечники скіфських стріл, частини кінської зброї.

Дослідження матеріальної культури скіфів в межах Харківщини висвітлено Д. Гречко у праці «Населення скіфського часу на Сіверському Дінці». Вона представлена численними керамічними виробами – імпортними чорнолаковими, сіроглиняними та червонофігурними посудинами. При розкопках поселень та городищ було знайдено численні фрагменти імпоротної кружальної кераміки («протофасоська» амфора у кургані № 1 біля с. Тетюшине), (ранні амфори «мелітопольського типу» виробництва Менди). Потрібно відмітити нечисленні знахідки фракійського сіроглиняного лискованого посуду у шарах середньоскіфського часу Люботинського, Караванського городищ.

Металевий посуд знайдено здебільшого серед матеріалів поховань. Серед матеріалів поселень та городищ виявлено лише фрагменти бронзових казанів, які використовувалися там ремісниками як вторинна сировина.

Лук зі стрілами у населення сіверськодонецького Лісостепу скіфського часу був основним видом наступального озброєння. Зокрема, знайдені вістря стріл, що мали перо лавролистної форми із широким ребром посередині, а також бронзова застібка сагайдака.

Оскільки спосіб існування скіфів був переважно кочівним, численними знахідками археологів стали предмети кінського спорядження. У похованнях знайдені залізні вудила та псалії, прикраси із золота, сережки та скроневі кільця. Численними знахідками у розкопках стали золота гривня, золота оправа точильного каменя, яка походить з поховання кургану № 11 Старомерчанського могильника.

Таким чином, скіфська держава займала важливе місце в процесі суспільних відносин. Численні археологічні розкопки дають підстави свідчити про багату матеріальну культуру цього етносу. Переважна частка елементів віднайдена дослідниками в басейні р. Сіверський Донець.

*Денищенко Юлія,
с. Клугіно-Башиківка, Харківська обл.,
Клугіно-Башиківська загальноосвітня школа, 9 клас
науковий керівник: А.В. Юрченко*

ЗБРОЯ ТА ЗБРУЯ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В КОЛЕКЦІЇ КЗ «ХУДОЖНЬО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ І.Ю. РЕПІНА»

В VIII–IX ст. н.е. Донець був надійно закритий системою городищ і воєнізованих поселень салтівської культури. Населення це було гарно озброєне і організоване. Ідеологія, котра прослідковується на прикладі поховального обряду (поховання з конем), говорить про існування серйозного ополчення з елементами формування дружинного прошарку, здатного протистояти зовнішній небезпеці. Одним з таких городищ було Чугуївське.

В рамках дослідження ми працювали з музейною колекцією зброї салтівської культури, в тому числі і з новими надходженнями 2016 року, брали участь в археологічних дослідженнях пам'яток салтівської культури Чугуївського гнізда поселень. А також вивчали матеріали з літератури та зі звітів.

В загальних рисах набір озброєння VIII–X ст. досліджений і підсумований в літературі. Він складається зі зброї дальнього бою (луки зі стрілами) та зброї ближнього бою – сокир, списів, шабель та допоміжних елементів у вигляді кістенів та кінджалів. Найбільш повно серед всіх салтівських артефактів у музейному зібранні представлені саме категорії «Зброя» та «Збруя». З огляду на те, що більшість елементів озброєння та кінського спорядження у носіїв салтівської культури було виготовлено з металу, то більшість із них представлена цілими формами. Проте, деякі речі з цих категорій все ж були пошкоджені, ві-

рогідно, в ході проведення обряду знешкодження покійника, котрий широко практикувався в племен, що входили до складу салтівської культури, або ж в силу перебування в поховальному вогні. Не збереглися і органічні складові – деревки (скоріше за все були виготовлені з дерева) стріл, списів, руків'я сокир, ножів та шабель, дерев'яні частини сагайдаків; шкіряні деталі кінського спорядження. Весь наявний матеріал ми систематизували в каталог, в котрий помістили зображення предмета та всю інформацію про нього: розміри, місцезнаходження, музейну інформацію, що значно полегшить роботу з предметами в майбутньому. Про ті предмети, котрі розміщені в вітринах, довелось збирати інформацію з паспортів предметів, складених науковими співробітниками музею, а також з літератури. Так, опублікованими є комплекси знахідок зі Кочетка, П'ятницького, зроблені в ХХ ст. Б.А. Шрамком та А.К. Дегтярьом, а також повністю опубліковані знахідки з могильника Кочеток, зроблені Г.Є. Свистуном.

Речі, що потрапили до музейного зібрання орієнтовно з гори Бубонистої, що в Печенізькому районі, ще не знайшли свого місця в публікаціях і були доступні нам для роботи з ними. Ми внесли їх в загальний каталог.

Разом з надходженнями до фондів Музею в 2016 році збірка «Зброя» нараховує 41 одиницю зберігання. Більшість з цих речей є типовими для салтівської культури. Проте, одна сокира з могильника біля сел. Кочеток та спис з гори Бубонистої прикрашені орнаментом і є досить цікавими з точки зору не типовості. Так, на момент виявлення, сокира, про котру йде мова, взагалі не мала аналогій. Проте, зараз вже відомі орнаментовані сокири. А от знайти пряму аналогію спису з орнаментом нам не вдалось.

Алани та їх сусіди в лісостепу лише нещодавно перейшли до осілого способу життя, а болгари в степу продовжують вести кочове скотарство. Тому кочові традиції в матеріальній культурі є досить відчутними. Для будь якого вершника його кінь є не лише засобом пересування. Він стає фактично помічником, товаришем. Саме тому кінські поховання є досить частими на катакомбних могильниках, котрі належали аланам. Для кремаційних могильників типовим є супроводження небіжчика або

частиною кінської туші, або просто елементами упряжі. Саме тому кінське спорядження є частою знахідкою на могильниках салтівської культури. У музеї є стремена, вудила із псаліями, ремінні пряжки, а також фалари, обойми та розподільні кільця. З огляду на те, що всі ці речі походять з кремаційних поховань, ми можемо скласти цілісну картину про кінське спорядження, котре використовувало місцеве населення в VIII–X ст. н.е. Загалом, дана категорія представлена досить повно, в колекції є 28 елементів кінського спорядження. Всі вони типові для салтівської культури.

Отже, колекція озброєння та кінського спорядження салтівської культури в збірці музею представлена повністю і є показовою для ілюстрації комплексу озброєння того часу. До всіх предметів зі збірки є відповідники з літератури. Хоч деякі предмети мають такі відповідники лише приблизно, що підтверджує їх індивідуальне виготовлення для кожного воїна.

Драчук Андрій,

*с. Йосипівка, Кіровоградська обл., Благовіщенський районний центр
дитячої та юнацької творчості, 11 клас
науковий керівник: С.В. Головка*

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ БАСЕЙНУ РІКИ КАМ'ЯНКА

Дана територія з переривами почала досліджуватись учасниками нашого творчого об'єднання ще з 2009 року. Заключна фаза наших досліджень розпочалась весною 2015 року. За цей період було здійснено 12 краєзнавчих експедицій, під час яких були відкриті нові поселення та локації. Серед них трипільське поселення періоду VI Мечиславка II, черняхівські поселення Мечиславка III, Кам'яна Криниця I, Кам'яна Криниця II, зафіксовані 4 кургани. Поселення Мечиславка (сад) було відкрите та досліджене Кіровоградською археологічною експедицією (кер. М.П. Тупчієнко) у 2013 році. Відкрите нами поселення Мечиславка III доцільно віднести до останнього, як його складову частину.

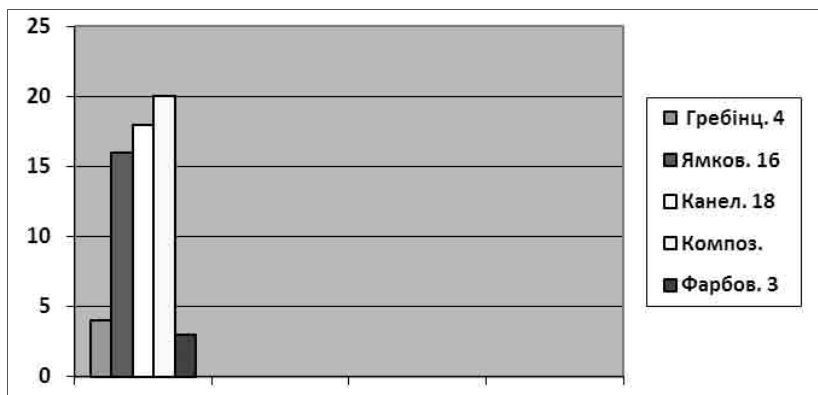
Найбільш не очікувано для нас було виявлення трипільського поселення періоду VI. Дане поселення знаходиться на правому березі невеликої ріки Маяки, між селами Мечиславка та залізничної станції Таужня, воно займає площу не більше 4 гектарів, в окремих місцях спостерігається значні скупчення обмазки, закам'янілої вохри, каолінових конкрецій.

Кременевий матеріал представлений – мікролітами, відщепами. Кремень різноманітний, різної якості, як місцевий, так і імпортований, кременевий ніж, розмірами 58 x 19 мм. Він різнокольоровий, вигнутий. Нами знайдені також тригранна проколка довжиною 36 мм, медово-жовтого кольору та накопичувач стріли довжиною 24 мм, витягнутої трикутної форми темно-жовтого кольору.

В достатній мірі представлені фрагменти кераміки. Відношення орнаментованої кераміки до знайденої загальної кількості складає 64%. У трьох зразках кераміки у канелюрах збереглись залишки білої пасти, на п'яти фрагментах сліди фарбування червоного кольору.

Орнаментування посуду різноманітне. Це гребінцевий, який досить дрібний, та ямковий орнаменти. Значна група фрагментів орнаментована заглибленими канелюрами. Більшість із останніх глибокі та широкі, ширина окремих із них досягає 6 мм. На іншій, не меншій за кількістю групі, прослідковуються композиційні мотиви. Будуються вони головним чином за допомогою заглиблених канелюр, які доповнюються ямковим орнаментом та глибокими продовгуватими насічками, довжина яких становить 12–23 мм й глибина 1,5 мм.

Діаграма співвідношення типів кераміки на трипільському поселенні VI Мечиславка II

Пластика представлена двома фрагментами статуеток. Одна з них, світло-жовтого кремового кольору, ліва частинка сидячої, із зведеними ногами, підкреслено стеатопігійної жіночої фігурки.

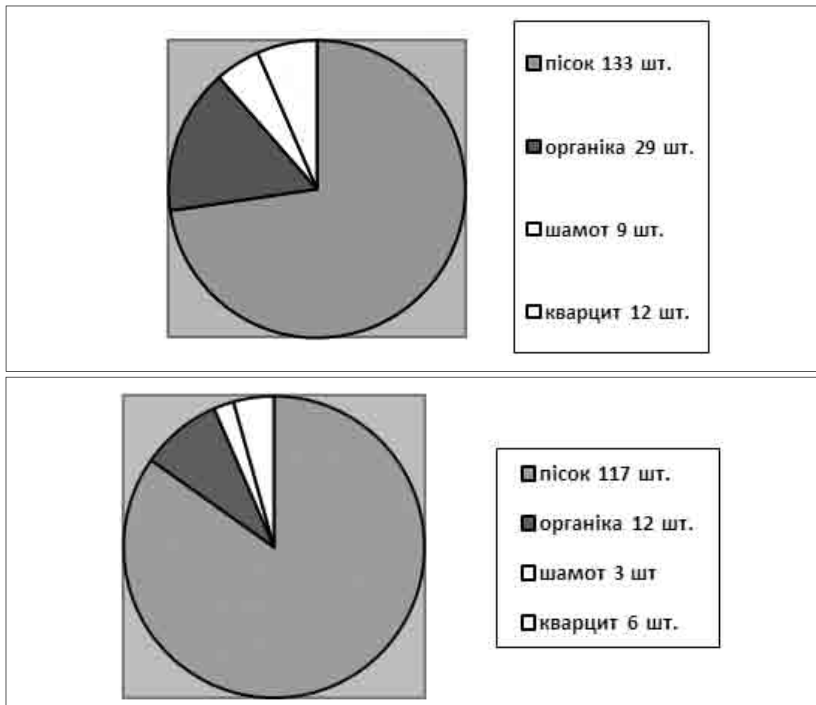
Другий фрагмент – нижня частина стоячої статуетки. Форма конусоподібна, нерозділена, низ заокруглений із діаметром 12 мм. Максимальний поперечний розріз має форму витягнутого еліпса, дещо приплюсненого з однієї сторони, розмірами 28 x 17 мм. Фрагмент має темний колір, частково перепалений.

Серед підйомного матеріалу є дві мідні речі – фрагмент ножа та проколка.

Найбільша кількість піднятих нами артефактів належать до черняхівської культури. Достатньо велика група фрагментів кераміки, яка є в нашому розпорядженні дає нам змогу провести деякі статистичні порівняння. Вони були здійснені по двох показниках: опріснювачі, які додавались в гончарне тісто та техніка випалу самого гончарного виробу. Вся піднята нами кераміка виготовлена на гончарному крузі.

Аналіз діаграм показує зменшення в два рази на поселенні Мечиславка (сад) фрагментів кераміки із органікою та шамотом. Органіка в глині більш характерна для раннього періоду, шамот є однією із етнічних характеристик кераміки пізніх скіфів та сарматів.

Діаграма співвідношення окиснювачів до гончарної глини поселень Мечиславка I та Мечиславка (сад).

Кварцит зустрічається в якості спіснюючих домішок в більшості випадків в товстостінній господарській кераміці. При цьому в наявності є три фрагменти різного посуду, у яких добавками є і кварцит і органіка. Шамот, як тонко подрібнений, зустрічається переважно в локаціях 4, 6 – Мечиславка (сад) і локації 10 – Мечиславка I. Шамот великими зернами більше 3 мм є лише в двох фрагментах (денце) – локація 10 – Мечиславка I.

Майже у 8 раз на поселенні Мечиславка (сад) зменшується кількість фрагментів димної кераміки, дещо менше сірої кераміки, у 7 раз менше фрагментів неорнаментованої кераміки, більш вишукана та композиційна кераміка з орнаментуванням, головним чином канелюрами.

Всі вище наведені відмінності вказують на те, що, очевидно, поселення Мечиславка I більш раннє в часі, або дана локація заселялась поступово, на протязі певного часу.

Рис. 1. Знахідки з підйомного матеріалу пам'яток
басейну р. Кам'янка.

Єльський Леонід,
*м. Київ, Київський палац дітей та юнацтва;
Київська спеціалізована школа № 102, 10 клас
науковий керівник: О.М. Кухарська*

КИЇВСЬКИЙ ДИТИНЕЦЬ НА СТАРОКИЇВСЬКІЙ ГОРІ З IX ст. ПО 1240 рік

Мета мого дослідження уточнити межі території Київського дитинця та його археологічну характеристику. Для цього я ознайомився з працями видатних дослідників цієї пам'ятки, а саме: В.В. Хвойки, С.Р. Кілієвич, Г.Ю. Івакіна, О. Іоанісіана, Д. Йолшина, О. Манігди, В. Козюби, О. Комара, М. Ієвлева, О. Козловського. Було видано багато узагальнюючих праць про цей об'єкт: Каргер М.К. «Древний Киев», Толочко П.П. «Древний Киев», Кілієвич С.Р. «Київський дитинець V–XIII веков» та ін.

З цих джерел стало зрозуміло, що уявляв собою київський дитинець. Він знаходився на території від садиби Національного Історичного музею України на заході, де було городище Кия до перетину вул. Володимирської та Великої Житомирської на сході, де були Софійські ворота, головний в'їзд до міста Володимира (розширеного в X ст. дитинця). Це був політичний центр міста, бо тут розташовувались двори князів та бояр. Я не виділяю окремо місто Ізяслава (Михайлівський монастир) і не включаю сюди місто Ярослава. Як міський центр він виник в IX ст. н.е. До цього на його місці було так зване «городище Кия» V–VII ст. Це було велике городище яке займало північно-західну частину мису Старокиївської гори. Серед знайдених об'єктів було язичницьке капище відкрите В. Хвойкою у 1907–1908 рр. Про його оборонні споруди важко щось казати, бо ми знаємо про них лише завдяки окремим знайденим частинам

рову. У 1907–1908 рр. В. Хвойка розкопав один фрагмент рову. Він виявив у заповненні лише кілька фрагментів кераміки VII–VIII ст. Через брак матеріалу, за яким їх можна було б датувати, і те, що багато документів дослідників про них не збереглося, ми можемо лише висувати гіпотези про вік цього рову. Якщо припустити, що це рів городища Кия, то вал починався від північного схилу Старокиївської гори і йшов спочатку на південь, а потім на південний-захід, проходив по південному схилу гори, перетинаючи Десятинний провулок і далі йшов до урочища Кожум'яки. В культурному шарі городища була виявлена кераміка VII–VIII ст. типу «корчак» у 1971 р. П. Толочком. Основним типом забудови були зрубні будівлі. Кам'яних жител на цій території не було.

В IX ст. Київ стає столицею нової держави Київська Русь. В цей час дитинець став політичним ядром міста. Основним типом забудови його і всього міста були садиби зі зрубних будівель. Київський дитинець в X ст. був добре укріплений. До нього вели троє воріт : Батіївські (Софійські), Подільські та Михайлівські. Уся його територія була обнесена валом і ровом. Від урочища Гончари вал проходив по північно-західним схилам Старокиївської гори до яру, який відокремлював Михайлівське відділення на південному сході, де були Михайлівські ворота, далі повертав на південь до вул. Великої Житомирської, куди з півдня підходив інший яр, який відділяв дитинець від іншої частини плато. Далі вал йшов по вул. Великій Житомирській до її перетину з вул. Володимирською, де були Софійські ворота, і від них до північного заходу урочища Гончари. Ось так виглядали укріплення київського дитинця в X–XI ст. (рис. 1). Їх копав у 1907–1908 рр. В. Хвойка. Хвойка простежив цей вал вздовж схилу Старокиївської гори на захід, далі він поступово повертав на південь і пересікаючи Десятинний провулок, виходив через вул. Володимирську № 12 на вул. Велику Житомирську. Інший фрагмент цього валу був відкритий у 1934 р. у східній частині дитинця.

В X ст. князь Володимир розширив дитинець до перетину вул. Володимирської та Великої Житомирської. Була побудована нова лінія валів і стара перестала діяти. Її спланували і на звільненому місці розгорнули забудову. В XI–XIII ст. на дитин-

ці почалась масова забудова. Будувались в основному садиби зі зрубних будівель обнесені частоколами та ремонтувались уже існуючі будівлі, наприклад Десятинна церква. На дитинці були виявлені залишки виробництва скла (розкопки 1936–1937 рр.), кераміки, ювелірних виробів (В. Хвойка 1907 р.), будматеріалів (розкопки 1936 р.).

Десятинну церкву можна вважати найвідомішою спорудою київського дитинця. Її будівництво тривало з 989 р. по 996 р. Це був храм з трьома апсидами. Він розташовувався на західній стороні Старокиївської гори. У 1039 р. відбулась перебудова храму. У 1240 р. вона була зруйнована монголо-татарами. Першим руїни храму розчистив митрополит Петро Могила у 1635 р. У 1823 і 1824 рр. церкву розкопували Митрополит Болховітинів та К. Лохвицький відповідно. У ХХ ст. її копали М. Каргер, В. Хвойка та інші. З 2006 по 2011 рр. церкву досліджувала експедиція під керівництвом Г. Івакіна.

Як ми бачимо київський дитинець з IX ст. по 1240 р. був усебічно розвиненою і добре захищеною частиною міста. Тут були виробничі майстерні, які виготовляли як предмети розкоші так і предмети повсякденного вжитку. Тут були двори князів та бояр, а отже це був політичний центр міста. Але усе це процвітання перервали у 1240 р. орди хана Батия. Зараз на території дитинця можна побачити викладені червоним гранітом фундаменти будівель VII–XIII ст.: язичницького капища, Десятинної церкви, палацових споруд (Східний палац, палац княгині Ольги, Гридниця Володимира, палацова споруда на захід від Десятинної церкви, палац X ст. у Десятинному провулку).

Незважаючи на багаторічні археологічні розкопки території Київського дитинця, лишається ще багато невирішених питань, які потребують подальших пошуків та досліджень.

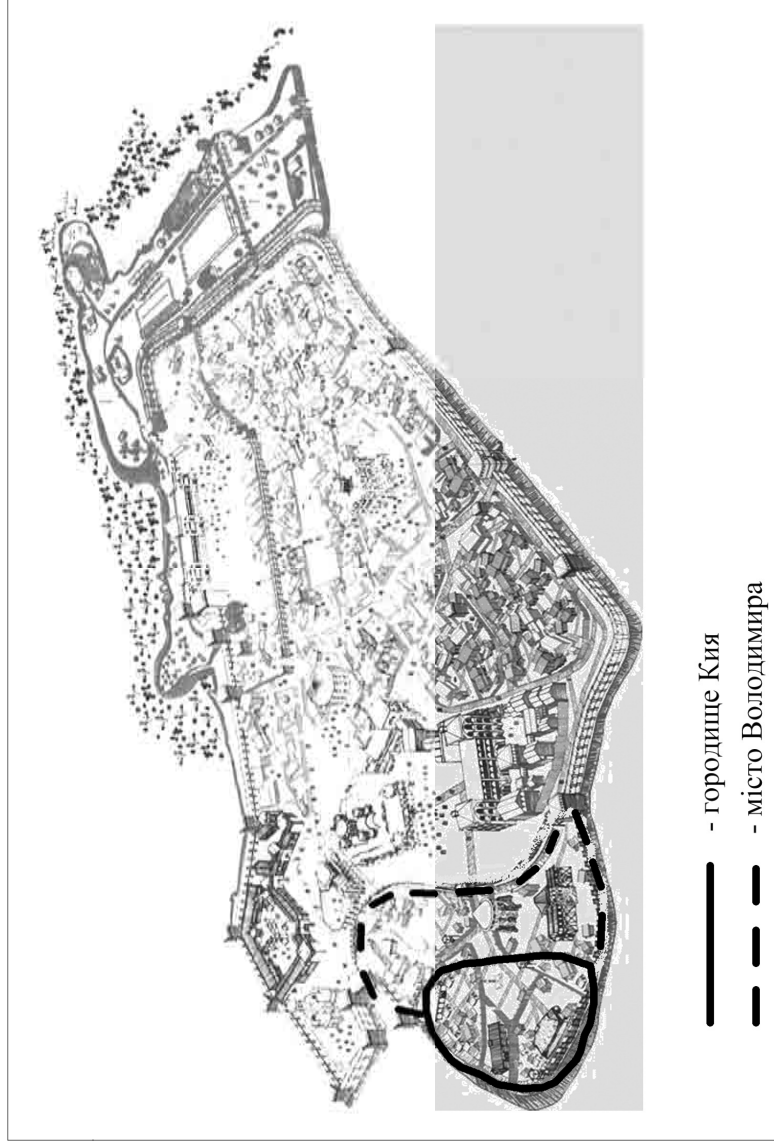

Рис. 1. План Києва V-XIII століть.

Запорожець Дмитро,
*м. Миколаїв, Миколаївський обласний
Центр туризму, краєзнавства
та екскурсій учнівської молоді,
гурток «Археологічне краєзнавство», 9 клас
науковий керівник: Д.В. Бондаренко*

**КУРГАН ПОБЛИЗУ с. КРИВА БАЛКА
МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(ДО ПРОБЛЕМИ РУЙНАЦІЇ
ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ)**

З 20 по 23 серпня 2017 р. неподалік від м. Миколаєва в районі с. Крива Балка (Миколаївський район) Миколаївським обласним Центром туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді була проведена дитяча археологічна школа. В її роботі взяли участь вихованці Центру та учні Кривобалківської загальноосвітньої школи.

Робота школи полягала в проведенні розвідувальних досліджень в районі знаменитих «Бондарівських джерел». В ході обстеження нашу увагу привернув високий курган, що знаходився неподалік від джерел (рис. 1, 1).

Курган розташовується в 2,45 км на південний схід від околиці с. Крива Балка, в точці з координатами 46.942766, 31.847110. Курган має в діаметрі близько 70 м, його висота сьогодні складає близько 2,10 м.

Дана надмогильна споруда складає частину курганної гряди, що тягнеться в напрямі з південного сходу на північний захід від правого берегу р. Південний Буг (с. Велика Корениха) до с. Крива Балка, і нараховує щонайменше 11 насипів. Протяжність гряди – більше 4 км.

В музеї Кривобалківської школи зберігаються предмети, зібрані місцевими мешканцями після чергової оранки на кургані. Розглянемо їх.

1. Ручка тарної амфори виробництва Синопи (рис. 1, 2). Глина рожево-коричнева зі значними домішками піроксенів. В розтині близька до овалу. В районі вигину ручки розміщується тавро астінома в чотири строки: «[Ἀστυνόμου] [Πρ]ωτα[γόρου] τοῦ Κυν[ίσκου] Ника[←.] Στεφά[νου]» (реконструкція та визначення тавра люб'язно проведені відомим знавцем античної керамічної епіграфіки Михайлом Веніаміновичем Іващенко, за що висловлюємо йому щиру вдячність). За класифікацією В.І. Каца, тавро відноситься до хронологічної групи VII-A і датується 10-ми рр. III ст. до н.е.

2. Ручка тарної амфори виробництва Синопи (?) (рис. 1, 3). Глина жовтуватого кольору зі значними домішками піроксенів. В поперечному розрізі ручка близька до овалу.

3. Нижня частина двоствольної ручки тарної амфори виробництва Косу (рис. 1, 4). Глина червоно-коричневого кольору з домішками слюди. За класифікацією І.Б. Зеєст, такі посудини датуються IV–III ст. до н.е.

4. Ручка від кухонної каструлі (рис. 1, 5). Має петлеподібну форму, в плані – приплюснуто-овальна. Глина темно-червона. Час побутування даного виду посуду дуже широкий і охоплює майже весь період античності.

5. Дно червоноглиняної миски на низькому кільцевому піддоні (рис. 1, 6). Внутрішня поверхня посудини вкрита червоною фарбою.

Окрім того, були знайдені доволі чисельні уламки стінок червоноглиняних тарних амфор античної доби.

Зі слів завідувача музеєм Кривобалківської школи Ольги Василівни Запорожець, вищеописана група предметів матеріальної культури була знайдена приблизно в одному місці. Це може підштовхнути до припущення, що уламки кераміки належали тризні, частково або повністю зруйнованій в ході сільськогосподарських робіт. Відносна хронологічна синхронність уламків посудин може підтверджувати дане припущення та дає підстави для датування комплексу тризни часом близьким до кінця III ст. до н.е. Можливо цим же часом датується і розгра-

боване поховання, яке, з огляду на місце розташування, могло бути центральним і слугувало причиною формування курганного насипу.

Оглянутий курган знаходиться на полі, що належить місцевому фермерові. Поли насипу розорані плантажним плугом в напрямку північ-південь.

В центральній частині кургану, ближче до західної поли зафіксований грабіжницький лаз. Яма має округлу в плані форму діаметром 2 м. Вона частково засипана, глибина до початку засипу – більше 3 м. Лаз, вірогідно, спрямований до центрального поховання. Викопаний зовсім нещодавно – борти та засипка ще не поросли травою.

Ці дії є прямим порушенням цілої низки законів України і міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною. Відповідальність за ці порушення визначена Кримінальним кодексом України. Оранка кургану може бути покарана штрафом до ста п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів або позбавленням волі на той самий строк. Розграбування – позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Отже, з прикрістю зазначимо, що дуже цікава пам'ятка археології – скіфський курган доби еллінізму, який ховає в собі неоціненні відомості про сиве минуле нашого краю, сьогодні нещадно знищується. Під впливом дощів, вітру та інших природних явищ, насип постійно зменшується і втрачає свою форму. Однак саме прикре не це. Саме прикре те, що курган з року в рік піддається оранці, а нещодавно був і по-варварськи розграбований. Саме прикре те, що люди, не усвідомлюючи цього чи навмисно, глумляться над могилами наших пращурів. Чи принесе користь врожай, зібраний на могилі, і чи покращать добробут гроші, зароблені на продажу речей, які супроводжували померлу людину в потойбічний світ? Питання складні, і лише час зможе дати на них відповіді.

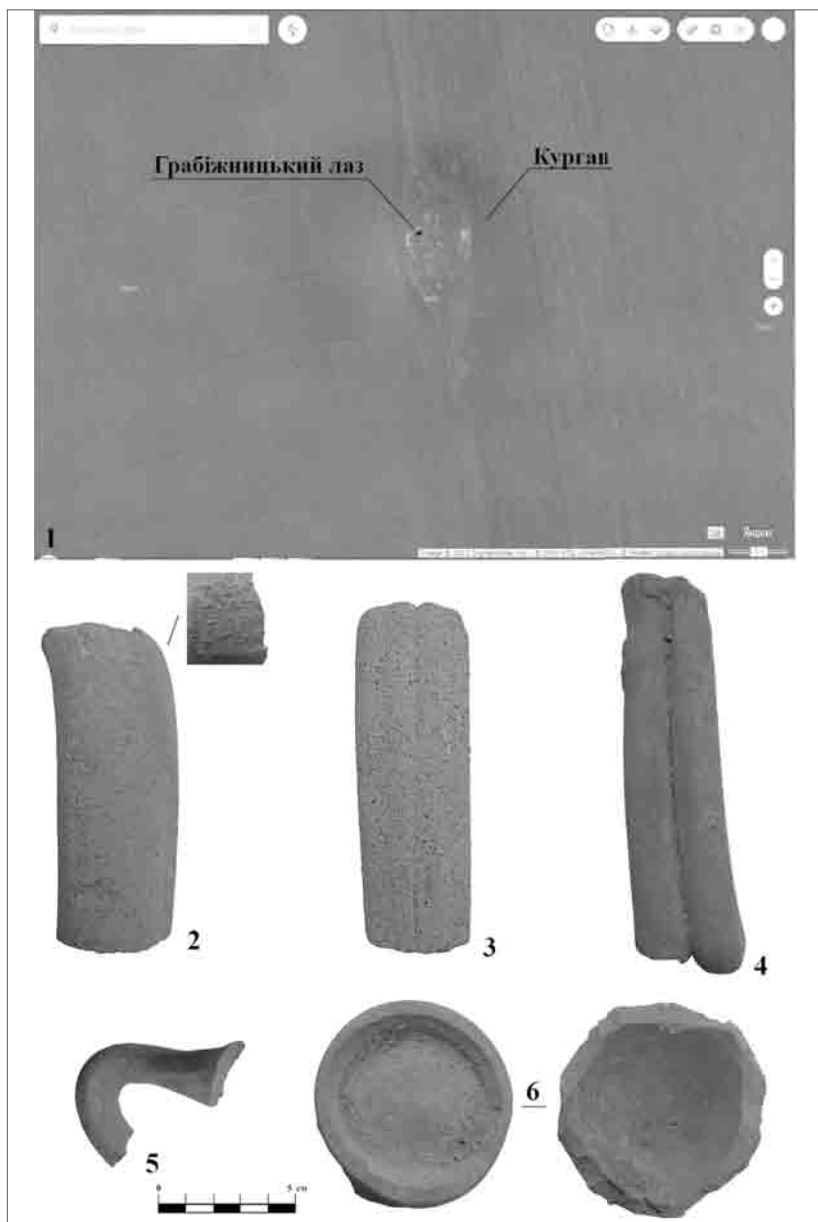

Рис. 1: 1 – курган поблизу с. Крива Балка, знімок з космосу;
2–6 – знахідки з кургану.

*Коцан Ангеліна,
с. Йосипівка, Кіровоградська обл.,
Благовіщенський районний центр дитячої
та юнацької творчості, 8 клас
науковий керівник: С.В. Головка*

МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ КЕРАМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТРИПІЛЬСЬКИХ ПЛЕМЕН ТЕРИТОРІЇ УЛЯНОВСЬКОГО РАЙОНУ

Виробництво кераміки у ранньому Трипіллі є одним із визначальних факторів як відтвореного виробництва так і самим маркером даного етапу розвитку культури Кукутень-Трипілля. Тому питання наявності природних ресурсів керамічного виробництва на певній локальній території є досить цікавим для дослідження. В перспективі цю проблему можна розглядати також в аспекті пошуку експортних товарів цієї групи поселень при торгівлі з навколишніми племенами.

Поклади жовтої глини присутні майже на всій території району. Мешканці більшості сіл отримують її для господарських потреб в межах цих населених пунктів та на їх околицях. В окремих випадках залягання її пластів знаходиться настільки близько від поверхні, що виорюються під час осінньої оранки.

Ми спробували оцінити її якості для гончарного виробництва. Для цього ми взяли зразки жовтої глини в декількох місцях на плакорі та на схилах балок і ярів. Після відмульчення із цих зразків було приготовлене гончарне «тісто», з якого нами були виліплені по одному експериментальному зразку трипільського посуду.

**Таблиця 1. Оцінка придатності покладів жовтої глини
для керамічного виробництва.**

№ п/п	Назва населеного п-ту	Місце знаходження	Спісню- вачі	Вихід глини	Якість тіста
1.	Данилова Балка	плакор	органіка	43	6
2.	Данилова Балка	Мельницький яр	пісок	95	9
3.	Сабатинівка	яр, пн.ок.	мушля	74	7
4.	Мечиславка	плакор, зх.ок.	шамот	65	5
5.	Великі Трояни	Сташенський яр	пісок	38	5

У всіх випадках, при різних добавках спіснюючих домішок, із різним часом на виготовлення ми отримали ідентичні зразки. У подальшому працювали лише із глиною взятою в глинищі Мельниковий яр с. Данилова Балка з добавкою промитого зернистого піску.

В подальшому було вручну виліплено 14 видів трипільських гончарних виробів (рис. 1). Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у давніх трипільних майстрів раннього періоду на території нашого району завжди була в наявності глина для гончарного виробництва, яка відповідала всім вимогам для формування та сушіння. Могли виникати технічні проблеми із тривалістю виготовлення виробів, можливо в окремих момен-тах із їх якістю, що на той період жителів трипільських посе-лень цілком задовольняло.

Наші висновки цілком узгоджуються з аналізом посуду з різних територій і різного часу, глина, що використовувалась трипільськими майстрами була переважно місцевого похо-дження. Для періоду АІІІ 2,3, фінального етапу раннього Три-пілья, характерна поява імпортного посуду із заповненням канелюр білою, рідше червоною пастою. В подальшому, в період ВІ техніка оздоблення поповнюється червоними та чорними ангобами.

Нами була проведена оцінка території Ульяновського ра-йону на наявність покладів каоліну, червоної глини, що могла містити значну частину окислів заліза, вохри різних відтінків, графіту. Протягом 2014–2015 років була здійснена серія експе-дицій, під час яких локалізовані поклади білої та червоної гли-ни, вохри, графіту.

Родовища каоліну, яким користуються не лише мешканці району, але і жителі навколишніх сіл із трьох областей, знаходяться біля сіл Кам'яний Брід та Грушка. Особливо значні поклади в першому родовищі.

Каолін виходить на поверхню біля с. Кошаро-Олександрівка, на відкритому нами в минулому році поселенні Трипілля VI Мечиславка, виорюються цілі глиби білої глини. Серед підйомного матеріалу із даного поселення близько 30% складає закам'яніла вохра помаранчевого кольору. Очевидно в даній локації вона накопичувалась для певних господарських потреб.

На основі отриманих на даній території зразків вохри та кольорової глини було виготовлено 7 зразків ангобів, які були нанесені на гончарні вироби. Для спрощення технічної задачі при розписі посуду канелюри не вирізались, розпис робився по гладенькій поверхні.

Випал здійснювався на господарському дворі Сабатинівської школи на відкритому вогнищі типу тандит.

Рис. 1. Експеримент з виготовлення зразків трипільського посуду.

*Лиско Денис,
с. Крива Балка, Миколаївська обл.,
Кривобалківська загальноосвітня школа, 9 клас
науковий керівник: О.В. Запорожець*

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ КРИВА БАЛКА–І МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вдобу пізньої бронзи степи Північного Причорномор'я були заселені племенами сабатинівської культури (XVI–XIII ст. до н.е.).

Носії цієї археологічної культури продемонстрували небувалий злет господарської діяльності, яка гармонійно поєднувала землеробство й відгінне скотарство. Це надавало поштовх розвитку різноманітних ремесел, промислів та влаштуванню побуту.

В Миколаївському районі Миколаївської області на державному обліку знаходиться 52 стоянки та поселення, з них: пам'ятки доби середньої і пізньої бронзи – 26, античного часу – 17, скіфська – 1 і черняхівської культури – 8. В більшості випадків вони відомі за зборами підйомного археологічного матеріалу, дещо менше – за проведенням на них розвідувальним шурфуванням, лише на поодиноких пам'ятках проводилися широко-масштабні дослідження.

Автор дослідження поставив за мету: вивчення основних характеристик місць розташування поселень епохи пізньої бронзи та визначення приналежності пам'ятки Крива Балка–І до однієї з наступних груп: поселення, стоянка, могильник, місцезнаходження, скарби не тільки за друкованою літературою, а й під час особистої участі в розкопках.

Актуальність дослідження визначається необхідністю запровадження в науковий обіг матеріалів нових археологічних досліджень пам'ятки Крива Балка–І.

У серпні 2017 року було проведено археологічну розвідку поселення сабатинівської культури – Крива Балка–І Миколаївського району у рамках літньої польової археологічної школи під керівництвом заступника директора ДП НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ ІА НАН України О.І. Смирнова та методиста МОЦТКЕ УМ, м.н.с. НІАЗ «Ольвія» НАН України Д.В. Бондаренко.

Під час робіт був проведений збір підйомного матеріалу та закладено розвідувальні шурфи.

Поселення Крива Балка–І відкрите розвідками Державної інспекції з охорони пам'яток культури у 2001 р.: площа поселення – 3 га, культурний шар визначено не було. Розташовано у 2,5 км на південний схід від села, біля урочища Бондаревського на схилі невеликої, в минулому водоносної балки.

Нашими роботами було встановлено, що зона розповсюдження підйомного матеріалу займає площу близько 24 га. Стратиграфія шурфів визначила, що шари ґрунту розташовані майже паралельно, потужність культурного шару шурфу № 1 – 0,35 м, шурфу № 2 – 0,22 м (рис. 1, 1).

Отриманий незначний археологічний матеріал свідчить, що даний об'єкт належав до епохи сабатинівської культури. Основу матеріальних знахідок, зафіксованих на поселенні Крива Балка–І, складають уламки керамічного посуду (77 одиниць), серед них – 69 стінок, 5 вінчиків (рис. 1, 2–3), 3 денця; кістки тварин – 131 одиниця (серед них – одна зі слідами обробки) (рис. 1, 4); кремінь – 4 одиниці. Матеріал із шурфу № 1 представлений фрагментами ліпної кераміки, а саме: вінчиків – 3, стінок – 20 та донець – 1 (без ангобу – 4, з зовнішнім ангобом – 11). Матеріал із шурфу № 2 представлений фрагментами ліпної кераміки: вінчиків – 1, стінок – 20 та донець – 1 (без ангобу – 14, з зовнішнім ангобом – 5). 3 підйомного матеріалу виділяється фрагмент миски (?).

Отже, нашими роботами була уточнена площа поселення, виявлений культурний шар, який на різних ділянках досягає 0,3–0,4 м.

Підйомний матеріал та знахідки із розвідувальних шурфів підтверджують належність пам'ятки до сабатинівської археоло-

гічної культури. Поселення географічно розташоване достатньо вдало, адже його мешканці були завжди забезпечені питною водою з ріки, що в давнину розміщувалася на дні Кривої Балки.

Потужність культурного шару дозволяє віднести пам'ятку до розряду стаціонарних поселень, життя на якому тривало достатньо великий проміжок часу. У господарстві мешканці Кривої Балки–І використовували ліпний посуд. Він застосовувався і для приготування, і для вживання їжі. Більш парадний посуд оздоблювався світлим ангобом, розчосами пучками трави, наліпними вальками. На поселенні було виявлено доволі велику кількість кісток тварин. Вони передані для вивчення спеціалістам-палеозоологам, які визначають склад стада, його вікові особливості, на яких тварин полювали мешканці поселення, кого вживали в їжу. Ми можемо сказати, що більшість кісток належить дрібній рогатій худобі. Присутні й кістки великої рогатої худоби, яка, як правило, використовувалася, в землеробстві, як тяглова сила.

Отже, наші дослідження скорегували та уточнили старі данні щодо поселення доби пізньої бронзи Крива Балка–І, а також внесли деякі нові відомості до його характеристики. Дослідження тривають. Перспективами наступних років можуть стати виявлення зони розповсюдження культурного шару, закладення стаціонарних розкопів для виявлення та дослідження архітектурних решток, а також всебічне вивчення археологічного матеріалу, здобутого під час розкопок.

МАЕ-2017. Стратиграфія

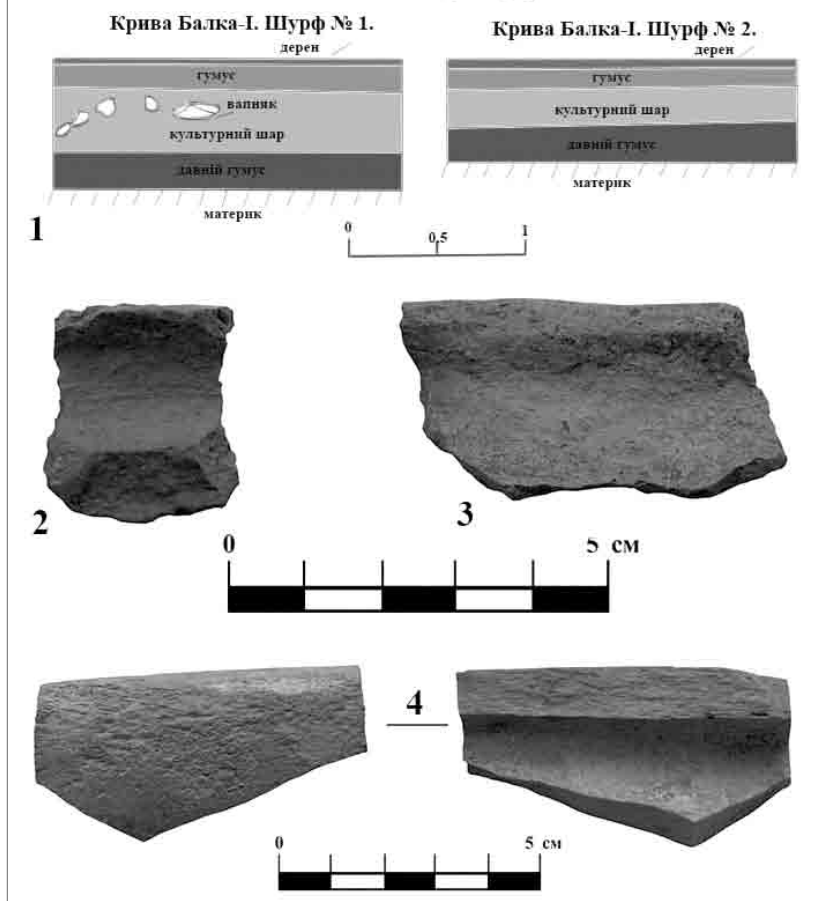

Рис. 1: 1 – стратиграфія шурфів; 2–3 – фрагменти кераміки;
4 – фрагмент кістки зі слідами обробки.

*Никитенко Дмитро,
м. Запоріжжя,
Запорізька гімназія № 31, 11 клас,
науковий керівник О.В. Тубольцев*

КІЧКАСЬКИЙ МЕГАЛІТИЧНИЙ КОМПЛЕКС

Мегалітичні (англ. megalithic, нім. Steinsetzungen), тобто великі комплекси, характеризуються в першу чергу розміром. Крім цього, вони поділяються на такі прості групи: менгіри, кільця, камерна гробниця. Про перші масштабні розкопки кам'яних споруд Надпоріжжя стало відомо з матеріалів експедиції Дніпробуд у 1928–1933 рр. В цей період, до плану ВУАК включено тему «Мегаліт України». Але не зважаючи на клопітливий труд, численні фото, креслення та описи, більшість матеріалів з розкопок було втрачено та загублено. Причиною такого стану звітної документації необхідно назвати наслідки репресій сталінського режиму у 20–30-х рр.

Актуальність представленої роботи представляє введення у науковий обіг результатів дослідження пам'яток з кам'яними конструкціями, які розкопано в період з 1927 по 1928 рік під керівництвом Ф.М. Сап'яна та В.А. Грінченко на правому березі Дніпра, біля колонії Кічкас. Отримані матеріали довго залишалися неопублікованими з цілого ряду причин; в першу чергу, необхідно вказати, що автори були звинувачені у підривній діяльності проти Радянського Союзу. Тому до середини 80-х років матеріали з розкопок Кічкаського мегалітичного комплексу залишалися на архівних полках.

Метою роботи є представлення результатів досліджень мегалітичних споруд пам'ятки Кічкас 2. Це дозволяє розв'язати наступні завдання:

1. Збір фондкових матеріалів могильника Кічкас 2: курган 9 (розкопки Ф.М. Сап'яна у 1927–28 рр.) та курганів 7, 7а, 11 (розкопки В.А. Грінченко у 1928 році).

2. Збір архівних та археографічних матеріалів з життя та роботи археологів В.А. Грінченка, Ф.М. Сап'яна.

3. Провести аналіз стратиграфії курганів.

Об'єктом дослідження стали унікальні мегалітичні конструкції біля колонії Кічкас, сучасне м. Запоріжжя. Предметом дослідження – вивчення кам'яних споруд могильника Кічкас II та пов'язані з цим долі археологів В.А. Грінченко і Ф.М. Сап'яна.

Хронологічні межі дослідження охоплюють початок III – кінець II тис. до н.е. Географічні межі дослідження – Надпоріжжя.

В процесі роботи здійснено порівняльний аналіз фотоматеріалів, що дозволяє розрізнити конструкції курганів з розкопок В.А. Грінченко та Ф.М. Сап'яна. Використано типологічний метод аналізу мегалітичних споруд. У роботі піднімається питання спадщини археологів Ф.М. Сап'яна та В.А. Грінченко. Вона базується на архівних матеріалах з фонду Інституту археології Національної Академії наук України. Отримані данні дають можливість наблизитися до опису особливих рис мегалітичних споруд могильника Кічкас II (кургани 7, 7а, 9, 11). Мегалітичні комплекси збудовано на місцях курганів ямної культури.

Порівняльний аналіз матеріалів дає можливість зробити висновок, що більша частина комплексів датуються кінцем періоду доби бронзи та відносяться до розвитку культури багатовап'якової кераміки та білозерської культури, які розвивалися протягом II тис. до н.е.

Пшенична Тетяна,
*м. Миколаїв, Миколаївський обласний Центр туризму,
краєзнавства та екскурсій учнівської молоді,
гурток «Археологічне краєзнавство»
науковий керівник: О.І. Смирнов*

ПОХОВАННЯ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ З РОЗКОПОК ДІЛЯНКИ «ГШ» НА о. БЕРЕЗАНЬ

Острів Березань – це частина історико-археологічного заповідника «Ольвія», знаходиться в Миколаївській обл., Очаківський район. Початок археологічних розкопок на о. Березань було покладено у 1884 р професором мінералогії Новоросійського університету Р.О. Пренделем. Результатом робіт вченого стало виявлення на острові культурних нашарувань і поховань античного часу.

Однак не всі культурні шари о. Березань відносяться до античного часу. Серед досить строкатого, в хронологічному і культурному відношеннях, матеріалу досить значна частина належить середньовічному поселенню, що існувало тут у Х–ХІІІ ст. Вже у 944 р о. Березань вказується у договорі князя Ігоря з Візантією. На думку багатьох дослідників саме о. Березань згадується і в інших середньовічних писемних джерелах, як о. Святого Еферія. Таку назву він отримав на честь херсонеського єпископа, який знайшов тут останній притулок на шляху в свою парафію.

Вперше на офіційному рівні про давньоруське поселення на о. Березань заговорив М.Ф. Болтенко, пов'язуючи його з важливим перевалочним пунктом на шляху з варяг у греки.

Саме середньовічне поселення розташовувалося в північно-східній частині острову. Саме там були зафіксовані землянки з матеріалами Х–ХІІІ ст. Дослідник відзначає і важливу

роль рибальства в житті поселення. Окрім того, були виявлені залишки залізоробної майстерні, що свідчить про розвиток ремесел на поселенні, зокрема металообробки.

На південь від поселення ще на початку XX ст. розкопками Е.Р. фон Штерна фіксувалися поховання, за часом синхронні розквіту Київської Русі.

Доволі значна ділянка середньовічного могильнику розкрита на ділянці «ГШ» (керівники О.І. Смирнов та Д.В. Бондаренко) Березанської експедиції ІА НАН України під загальним керівництвом В.В. Крутілова.

На ділянці «ГШ» в період з 2007 по 2016 рр. був відкритий цілий ряд поховань доби середньовіччя (більше 60).

Важливе місце у вивченні середньовічного періоду історії острова займають роботи на ділянці 2016 року, в ході яких виявлено колективне поховання (рис. 1, а) із середньовічним інвентарем, такими як: металевий натільний хрест, військо-ве спорядження (залізні наперска стріл, характерні для IX–XIII ст.). Також знайдено поховання в труні, анатомічно ціле (крім правої ступні) та ритуальна підвіска (бубонець, характерна прикраса у тюркському кочовому світі домонгольського періоду).

Крім цього окремо слід відзначити знахідку хреста енкалпіону (XII –поч. XIII ст.) у 2013 р. біля поховання в перевідкладеному шарі (рис. 1, б).

У відвалах численних грабіжницьких шурфів біля ділянки «ГШ», знахідки людських кісток є досить частими, що свідчить про високу щільність поховань у даній частині острова.

Багато похованих мають явні сліди розчленування і ознаки насильницької смерті. В інших випадках взагалі складається враження, що небіжчики, часто в анатомічно нецілому і порушеному стані, просто недбало скинуті в могильні ями або укладені в них. Проте, навіть при значній різниці можливо простежити деякі загальні риси, зокрема, в орієнтації похованих. Велика частина небіжчиків розташована в витягнутому на спині положенні та головою тяжіють на захід.

Таким чином, ми можемо констатувати факт локалізації в північно-західній частині острова на південь від відомого в літературі поселення X–XIII ст. середньовічного могильника,

що поєднував в собі як представників християнського віросповідання, так, напевно, і язичництва.

Поховання даної категорії з о. Березань мало висвітлені в літературі та наукових виданнях.

Подальші польові дослідження і комплексний антропологічний аналіз дозволить більш повно і не спотворено інтерпретувати виявлений могильник.

Наше припущення підтверджується новими даними по середньовічним похованням на ділянці «О» видані у кінці 2017 року.

В ньому коротко згадується про знахідку цілої серії з дев'ятнадцяти поховань (два з яких були парними), виявлених на дослідженій території в дерновому і гумусному шарі. Велика частина цих поховань мала західне орієнтування, хоча в ряді випадків було таке враження, ніби тіла були швидко поховані в неглибоких ямах або природних поглибленнях поверхні (так, наприклад, один з похованих лежав на животі). Датування даного некрополя викликає певні сумніви, оскільки лише в трьох похованнях був знайдений похоронний інвентар, причому розташовані ці поховання досить компактно. Всі інвентарні поховання датуються раннім середньовіччям: X–XI ст. У двох випадках виявлені поясні набори з пряжками і з прямокутною рамкою; ще в одному похованні пряжка була відсутня, а кільця пояса мали різний розмір. У похованні, що містив ліроподібну пряжку, також була знайдена кругла залізна фібула.

Поеднання могильників на двох досліджуваних ділянках острова дають нам право локалізувати середньовічний могильник поселення часів Київської Русі на острові Березань та, поки що, умовно датувати його XII–XIII ст.

а

б

Рис. 1. Знахідки та поховання на ділянці «ГШ» на о. Березань.

Селєвѣрстова Юлія,
*м. Харків, гурток комунального закладу
«Школа мистецтв Харківської міської ради»;
Харківська загальноосвітня школа № 37, 11 клас
науковий керівник: М.В. Пархоменко*

ВІЗУАЛЬНО-НАТУРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОДЯГУ МЕШКАНЦІВ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ХЕРСОНЕСА-ХЕРСОНА ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Роботи з реконструкції об'єктів архітектури, що були відкриті під час археологічних розкопок, проводяться вже близько 100 років, про те реконструкція інших матеріальних об'єктів проводилась дуже рідко. Натурна реконструкція херсонеського одягу проводиться вперше. У літературі існує багато авторських методик реконструкцій, що можна віднести до того, чи іншого напрямку. Це роботи О.Л. Бертьє-Делагарда, В.Д. Блаватського, О.М. Карасьова, С.Д. Крижицького, А.В. Буйських, І.Р. Пічіяна, Л.О. Ковалевської, М.І. Сокольського, Ю.Г. Лосяцького, І.А. Снітко та інші. Однак у своїй більшості роботи стосуються відновлення пам'яток античної архітектури, переважно ордерної. Серед пам'яток середньовіччя найбільша увага приділяється культовим спорудам. Останнім часом у літературі та інтернет-джерелах все більшого поширення набувають графічні реконструкції матеріальних об'єктів. З розповсюдженням комп'ютерних технологій такі реконструкції все частіше виконуються спеціалістами з комп'ютерної графіки, дизайну. Це не є доцільним, бо втрачається наукова складова процесу. Для можливості порівняння реконструкцій за ступенем наближеності до дійсності необхідні єдині методика та критерії оцінки для кожної категорії об'єктів. С.Д. Крижицький першим здійс-

нив спробу вирішити проблему визначення ступеню достовірності реконструкції та обґрунтував її необхідність.

Для проведення натурної реконструкції одягу було обрано два об'єкти: поховальний комплекс Х–ХІІІ ст. «Базиліки на пагорбі», та зображення туніки на фресковому розпису склепу № 2114/1853 р. Праворуч від входу в нього, в простінку стіни, була зображена повернена праворуч чоловіча постать, з виставленою вперед лівою ногою, зверху і зліва обрамлена червоною смугою. Чоловік одягнений у жовту туніку з довгими рукавами, яка не доходить до колін і підперезана в талії, жовті штани, на краях яких жовтий колір переходить в червоний. На рукавах туніки червоні вилоги. Внизу туніки чорна вставка. Для проведення натурної реконструкції була здійснена графічна викрійка туніки зі склепу та її пошив.

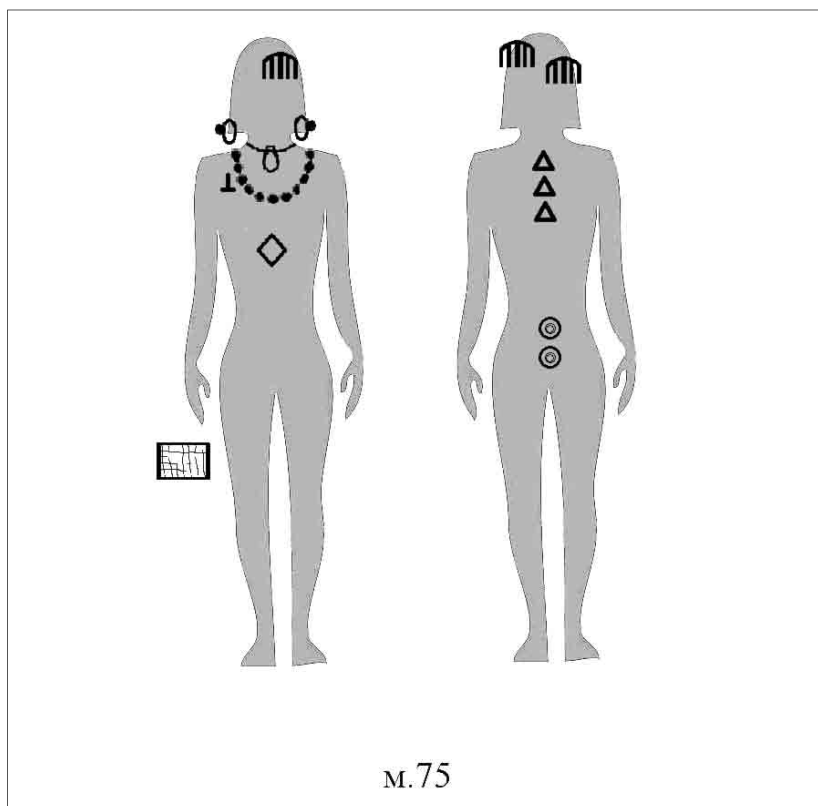
«Базиліки на пагорбі» (храм № 14), несправедливо залишений поза увагою дослідників. Частково це пояснюється спірністю методики розкопок, що здійснювалися тут С.О. Беляєвим. Але, якщо належна фіксація речових знахідок і не була здійснена, місце їх знаходження було все ж замальоване. Завдяки цьому ми можемо чітко визначити функціональні призначення тих чи інших елементів одягу, прикрас, оскільки тут вони зафіксовані саме в комплексі. В результаті дослідження нами було проаналізовано ці знахідки і здійснено графічну та комп'ютерну реконструкцію вбрання похованих.

З десяти проаналізованих поховальних комплексів, у яких містилися елементи одягу, сім були жіночими. Здійснена комп'ютерна реконструкція дозволила зробити такі висновки:

- Характерною ознакою була наявність кістяних або бронзових наволосників. У чотирьох похованнях трапляються гудзики, що свідчить про використання, окрім туніки, різноманітних накидок, закріплених та прикрашених гудзиками. Але три поховання, скоріше за все, здійснювалися у звичайній туніці, оскільки крім простих прикрас нічого не зафіксовано.
- Найбільш поширеними жіночими прикрасами були намиста та сережки, рідше трапляються каблучки та браслети.
- У чоловічих похованнях виділяються застібки – фібули, кулони. Але найбільш цікавим було чоловіче вбрання

у могилі 101. Розташування фібул та гудзиків свідчить про те, що, скоріше за все, похований був одягнений в скарамангій.

Це, у свою чергу, говорить про те, що тут був похований представник візантійської знаті. В цілому в більшості поховань елементи одягу і прикраси взагалі відсутні, що свідчило про поховання у звичайній туніці. В цілому це було характерно для Візантії, більшість населення якої продовжувало у X ст. одягати те ж вбрання, що і в IV ст.

Умовні позначення:

■	наволосник	○	підвіска	●	намистина
○ ○	сережки	●	намисто	○	скляна намистина
○ ○	скроневі кільця	○	каблучка		
⊥	фібула	◇	гудзик	◇	мідний гудзик
⊖	залізна пряжка	△	бубенчиковий гудзик	◇	залізний гудзик
○	браслет	⊙	костяний гудзик	●	бронзовий гудзик
+	бронзовий натільний хрестик	⊥	бронзова голка	■	тканина

Рис. 1. Графічна реконструкція одягу з некрополя «Базиліки на пагорбі».

Сизова Олександра,
*с. Клугіно-Башиківка, Харківська обл.,
Клугіно-Башиківська загальноосвітня школа, 8 клас
науковий керівник: А.В. Юрченко*

УЧАСТЬ В ГУРТКУ «АРХЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»: НОВІ ЗНАННЯ І ЗАДОВОЛЕННЯ ЖАГИ ВІДКРИТТІВ

За шкільною програмою найдавніше минуле вивчається в 5 та 6 класах. Тоді, коли учні ще слабо уявляють собі тисячу років, а ще менше – умовний поділ на ери та епохи. Тоді, коли неандертальці уявляються мавпами, а кроманьйонці не далеко від них відбігли. З часом, десь до класу 8–9, всі знання з найдавнішого минулого затираються, тьмяніють. А про найдавніше минуле власного краю так їх взагалі майже і не було.

Але ніде не дівається прагнення відкрити щось нове, знайти невідомий науці вид динозавра, чи відкопати скарб.

І тут в нагоді стають гуртки з археологічної тематики. Ми проаналізували інформацію з соціальних мереж про роботу двох таких гуртків і порівняли її, інформацію, з діяльністю гуртка «Археологічне краєзнавство», що діє в Чугуєві. Також ми переглянули тематику лекцій з археології, що їх пропонує відвідувачам Харківський історичний музей. А також проаналізували діяльність освітнього проекту «Гравітація» в історичному напрямку. Логічно, що більшість з таких гуртків за основу своєї роботи беруть місцевий матеріал. А їх відвідувачі зі шкільних років долучаються до вивчення найдавнішого минулого свого регіону. На цьому наголошує і програма, котрою послуговуються організатори позашкільної роботи. Але навіть там, де ніби то відсутні однозначні рекомендації, як то у співробітників все

тієї ж «Гравітації» чи Харківського історичного Музею, переважають теми або напряму пов'язані з регіоном, або ж такі, котрі мають відношення з загальною історією України. Якщо засідання гуртків відбувається в музеях (для прикладу, гурток «Археологія» Малого Каразінського університету, що проводить свою роботу в Музеї Археології ХНУ імені В.Н. Каразіна), або ж тематичні лекції читають співробітники музейних установ, то вони обов'язково базуються на колекціях цих музеїв. Не є тут виключенням і гурток «Археологічне краєзнавство», котрий від початку діяв у складі Чугуївського центру туризму та краєзнавства, а з початку 2018 року є музейною студією при КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна».

На нашу думку основним недоліком таких гуртків, що діють в закладах позашкільної освіти, є те, що свою роботу вони починають у вересні, коли основні польові дослідження вже завершилися і погода починає псуватись. Проте, учасники означеного гуртка все таки встигли взяти участь в розвідках. Так, експедицією, у складі котрої були також гуртківці, за польовий сезон 2017 року було оглянуто багаточисельну пам'ятку археології біля села Тетліга Чугуївського району (фото). Це неукріплене поселення, котре має шари епохи бронзи та раннього середньовіччя. Хоч воно і було відкрите ще в 2012 році, але до 2017 року подення не досліджували археологи. Вдалося визначити межі поселення, з'ясувати його культурну приналежність. А також за допомогою розвідувального шурфу було встановлено потужність культурного шару.

За попередні роки також за участі гуртківців досліджувалась пам'ятка поселення біля Хутора Лаптева, де були матеріали епохи бронзи – II тис. до н.е. За результатами досліджень вдалось з'ясувати, що поселення майже повністю знищене стихійним кар'єром з видобутку піску.

Крім того, пішою одноденною розвідкою було оглянуто городище Кочеток-II, що біля однойменного селища Чугуївського району. На городищі було зафіксовано сліди грабіжницьких дій. Зібраний матеріал епохи раннього залізного віку (I тис. до н.е.) та салтівської археологічної культури (IX ст. н.е.). На пагорбі навпроти городища через яр було зібрано фрагменти посуду XVIII ст. Це додатковий раз підтвердило вірогідність викори-

стання укріплення і в пізніший час, вже не в якості постійного місця проживання, а як дозорного пункту.

За вимогами сучасної науки весь зібраний в ході розвідок матеріал було передано до Краєзнавчого відділу КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна». Особливістю роботи гуртка на базі вказаного музею є можливість для гуртківців брати участь і в подальшому аналізі зібраного матеріалу. Так, учні мали змогу долучитись до складання польового опису знахідок, до їх миття, шифрування, замальовування і фотофіксації.

Отже, проаналізувавши інформацію про гуртки археологічної направленості доходимо висновку, що участь в них допомагає оновити (або ж отримати, якщо до таких гуртків ходять учні молодшої школи) знання з найдавнішої історії, заповнити прогалини щодо освоєння власного краю в давні часи, а також отримати теоретичну інформацію про роботу археологів. Якщо ж діяльність гуртків продовжується і під час польового сезону (весна-літо-осінь), то участь в експедиціях також дозволяє відчувати себе дослідником і втілити жагу відкриттів в життя.

Рис. 1. Гурток «Археологічне краєзнавство»
під час археологічної розвідки.

Суворов Марк,

м. Харків, Харківська загальноосвітня школа № 59, 11 клас

науковий керівник: В.Є. Радзієвська

ОБРОБКА КІСТКИ ТА РОГУ У ЛІСОСТЕПОВИХ ПЛЕМЕН ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОДНІПРОВ'Я VI–III ст. до н.е.

Косторізне виробництво було поширеним видом домашньої обробки продуктів скотарства населення Лісостепового Подніпров'я в VI–III ст. до н.е. Воно продовжувало традиції доби енеоліту – бронзи. Без вивчення цієї частини господарства місцевих племен неможлива повна характеристика їх економічних, а тому й соціальних відносин. Тема мало вивчена й актуальна.

Джерельну базу дослідження складають оригінальні артефакти з кістки та рогу, знайдені переважно під час розкопок Більського, Люботинського, Коломацького городищ та інших пам'яток скіфського часу, з фондів Музею археології ХНУ імені В.Н. Каразіна. Це понад 50 видів виробів: знаряддя праці, предмети озброєння, приналежності кінської узда, прикраси, культові й побутові речі.

Стародавні косторізи користувалися місцевою сировиною – частинами скелетів домашньої великої й дрібної рогатої худоби, коней, собак, птиці, а також 15 видів диких ссавців та хижих птахів. Зрідка оброблялись деякі кістки риби. Особливу категорію кістяних предметів складають ритуальні чаші з людських черепів.

Перед обробкою відібрані кістки обезжирювали, вибілювали та пом'якшували кип'ятінням у лужних розчинах.

Основними прийомами обробки кістки та рогу були рубка, обточування, пиляння, свердління, шліфівка й поліровка.

Ці операції проводили, як універсальними (ніж, тесло, сокира, кам'яні абразиви), так й спеціалізованими залізними знаряддями праці – різцями різних форм, свердлами, пилками, які є технологічним досягненням матеріальної культури Лісостепової Скіфії.

У кінці VI – на початку V ст. до н.е. косторізне виробництво почало виділятися у лісостепового населення в самостійне ремесло.

Ульянич Аліна,
*м. Одеса, Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, історичний факультет, 1 курс,
науковий керівник: доктор іст. наук, проф. О.В. Сминтина*

ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК МІСТА ОДЕСИ

Археологічна наука зародилась в Одесі практично одночасно із заснуванням міста. Саме місце розташування Одеси – на березі моря, в родючому степу, сприяло тому, що тут залишили свої сліди багато племен і народів, які населяли в давнину південь сучасної України. Наявність археологічних пам'яток, ентузіазм першовідкривачів давніх культур – привели до створення потужного центру науки про старожитності – археології, початок якому поклало відкриття в 1825 році музею старожитностей, а в 1839 році створення Одеського товариства історії і старожитностей.

З перших років свого існування Товариство розробило програму дій. В ній можна виділити три основні напрямки. Це польові роботи і охорона пам'яток, зібрання і зберігання музейних експонатів, видання наукових праць. Товариство також сприяло розвитку, заснованого у 1825 році, Одеського міського музею старожитностей.

Подальший розвиток археології в Одесі пов'язаний з археологічним музеєм, що знаходився довгий час під егідою Товариства, який прийшов також внаслідок історичних катаклізмів до занепаду, однак, поступово він став центром з вивчення старожитностей в Одесі. Відродженню минулих археологічних традицій Одеси сприяло також утворення в 1923 році Одеської комісії краєзнавства.

В Одесі були знайдені декілька античних поселень, які були попередниками сучасної Одеси і використовували гавань. Крім того знайдені поселення бронзового віку, римського часу, кургани, багаточисленні монети. Варто зазначити такі знахідки античних монет як: грецька бронзова в Чорноморці, дві римські мідні міста Таба, карбовані за Трояна 98–117 рр. і Тіри, карбовані за Андріана 117–138 рр., на вулиці Водопровідній, фолліс Маврикія, карбований в Херсонесі в 596–602 рр. в Чорноморці на винограднику. Інші монети – срібна східна монета на Жеваховій горі; бронзова монета папи Григорія XI.

Цікавою сторінкою археології Одеси є знахідки курганів: два кургани на Жеваховій Горі; розкопаний курган на селищі Шевченко, в якому виявлені поховання ямної і катакомбної культур; розкопані кургани між лютеранською церквою і казармами минулого століття; розкопаний курган на території психіатричної лікарні між Кривою балкою і балкою, яка відділяє центральну частину міста від Слобідки на спуску, який підноситься до моря; виявлено тридцять два поховання, в тому числі три енеолітичних, дванадцять ямної культури, сім катакомбної, культури багатопружкової кераміки – дві та одне кіммерійське. Декілька курганів розкопані між 11 і 12 станціями Чорноморської дороги. В районі Чорноморки відомо близько 40 курганів; два кургани знаходяться в парку на Чорноморській дорозі в 0,3 кілометрах до сходу від сучасного цвинтаря.

В історії формування науки про старожитності півдня України Одеса займає особливе місце – як не тільки великий адміністративний центр, але й інтелектуальна столиця цього краю. Практично з перших років свого існування місто приваблювало до себе людей, які цікавились далеким минулим чорноморських степів. Саме в Одесі в 1825 році виник і донині існує Археологічний музей, а в 1839 році виникло Товариство історії і старожитностей. Це були по суті перші паростки формування археології як самостійної наукової дисципліни. Яскравим доказом цього є «Записки» Товариства – унікальний альманах, який видавався протягом 75 років (до 1919 р.). Наступним етапом слід вважати 1920–1970-ті роки. В 1959 році було створено об'єднання, яке відродило традиції XIX століття – Одеське археологічне товариство. Початок новому сучасному етапу був

покладений в 1971 році, коли Археологічний музей увійшов у структуру Академії наук і набув рис не тільки унікального сховища старожитностей, але й одного з провідних науково-дослідних центрів археологічної науки.

В 1993 році на історичному факультеті ОДУ імені І.І. Мечникова організована кафедра археології і етнології. В наш час вона виступає організаційним центром археологічних і етнологічних студій в університеті. Галузі наукового пошуку співробітників зберігають надбання попередніх поколінь археологів й етнологів Одеського університету та закладають підвалини для розширення проблематики досліджень. Окрім традиційних установ, в 90-ті роки в Одесі існувало ще декілька новоутворених організацій, пов'язаних з вивченням археологічних пам'яток: Одеська охоронна археологічна експедиція Управління культури Одеського виконкому, Одеський охоронний археологічний центр Обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Всі ці структури в подальшому стали основою для створення Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації, однією з найважливіших завдань якого, стала охорона і дослідження археологічних пам'яток на території Одеської області.

Таким чином, археологічні дослідження Одеси пройшли складний і багатоетапний шлях, однак вони тривають й досі. Сучасні вчені шукають, вивчають і «реанімують» стародавні пласти, на яких пізніше виросло місто Одеса. Археологія міста не тільки продовжує традиції, закладені ще в XIX ст., але й піднімає їх на новий, сучасний науковий рівень.

Чолобова Яна,
*м. Миколаїв, Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського,
Навчально-науковий інститут історії,
політології та права, 2 курс
науковий керівник: О.І. Смирнов*

КОМПЛЕКС КЕРАМІЧНИХ ОБПАЛЮВАЛЬНИХ ПЕЧЕЙ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ В СЕРЕДИНІ VI ст. до н.е.

Острів Березань розташований в Чорному морі при вході у Дніпро-Бузький лиман. На 2 км від села Рибаківка Миколаївської області і за 12,8 км на південний захід від Очакова. У давнину він був з'єднаний з материком не широкою піщаною косою і утворював півострів, який знаходився у дуже зручному місці для виконання функцій бази морської торгівлі в Північному Причорномор'ї. На острові іонійськими греками з міста Мілет у кінці VI ст. до н.е. було засновано першу колонію (Борисфен) під час колонізації Південно-Західного Причорномор'я греками. Під час колонізації на острів прибували поселенці різного соціального розшарування, зокрема, приїздили і ремісники, які виготовляли різну продукцію.

Під час проведення археологічних розкопок на острові Березань були вивчені лише мідні ливарні і залізобобні ремісничі комплекси. Серед великої кількості керамічного матеріалу зустрічається браковані вироби і посуд з місцевої глини (бракована столова амфора місцевого виробництва – імітація північноіонійських столових амфор).

Одним з найбільш значних відкриттів за останні роки є розкриття п'яти локально розташованих печей для випалювання кераміки середини VI ст. до н.е. Всі обпалювальні печі мають схожу конструкцію. Обов'язковими елементами є камера зго-

рання й обпалювальна камера, челюсті для закладки палива та купол. Камери згорання печей мають округлу форму, заглиблені в ґрунт. Стінки камер обмазані зеленою лиманною глиною, подекуди укріплені стінками амфор. Часто стінки камер згорання мають кілька шарів обмазки, що пов'язано з ремонтом обвалених частин камери. Обпалювальна камера височіла над рівнем давньої денної поверхні. Подом обпалювальної камери служили глиняні «пелюстки» трапецієподібної форми, роль опори для яких виконували по краях стінки камери згорання, а по центру – глинобитний стовп, вмонтований під камеру згорання. Купол також був глинобитним, і для вилучення обпаленої продукції після закінчення кожного випалювання й охолодження печі, ймовірно, розбирався. Після завантаження наступної партії він знову споруджувався. Челюсті мали трапецієподібну форму, що звужувалася у напрямку камери згорання. Після завантаження палива камера згорання могла закриватися кам'яними плитами. З п'яти розкритих печей, чотири були розташовані групами по дві, одна – окремо. Перша група складається з двох печей, об'єднаних одними челюстями. Самі печі різночасові.

Піч № 1. Збереглася камера згорання, її стінки і залишки центрального стовпа. Камера згорання заглиблена у давній гумус, має округлу в плані форму, злегка похилі стінки та рівне дно. Челюсті печі, певно, були зруйновані після закінчення терміну її експлуатації при будівництві печі № 2. Побудована у «дзеркальному» відображенні (рис. 1).

Друга група печей (№ 3 і № 4) орієнтовані по осі південний схід – південний захід. Печі також розташовані у дзеркальному відображенні одна по одній. Піч №3 була частково зруйнована грабіжницької діяльністю. Під завалом куполу на просілому поді обпалювальної камери було знайдено 45 посудин, які обпалювалися у печі до її руйнування. Через проникнення грабіжників деякі посудини відновити повністю не вдалося. Серед кераміки місцевого виробництва були знайдені розвали фруктовниць, кіліків, мисок, глечиків, столових амфор, лекіфа та кратероподібних посудин. Піч №4 ймовірно, складалася з тих самих елементів, що і піч №3. Після закінчення терміну експлуатації піч була повністю розібрана та засипана. Від печі збереглися нижня частина викопаної у давньому гумусі камери зго-

рання та погано збережений прямокутний центральний стовп, що підтримував під обпалювальної камери.

Піч №5. Розташована на південь від печей № 3 і № 4 та на захід від комплексу печей № 1 і № 2. Піч збереглася у дуже поганому стані. Її зруйновано при спорудженні більш пізньої печі господарського призначення. Частково збереглися тільки камера згорання та центральний стовп для опори поду обпалювальної камери. Піч після припинення терміну своєї експлуатації була розібрана, частково зруйнована та засипана. На її місці з конструктивних деталей поду обпалювальної камери було споруджено господарську піч. У засипку печі потрапили поодинокі фрагменти кухонної та сіроглиняної кераміки з ознаками браку, що є частиною бракованої продукції, обпаленої у печі № 5.

Печі № 1, 4, 5 після закінчення терміну своєї експлуатації були розібрані та засипані.

Печі № 2 і 3 загинули через аварію, внаслідок якої склепіння, що завалилися, поховали під собою останні партії обпалювальної продукції.

Отже, розкриття комплексів випалювальних печей і керамічних виробів місцевого виробництва на відносно невеликій

території дозволяє стверджувати про існування на острові Березань у середині VI ст. до н.е. гончарного району.

Рис. 1. Печі № 1 та 2 з острова Березань.

Чопей Денис,
*м. Миколаїв, Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського,
Навчально-науковий інститут історії,
політології та права, 3 курс
науковий керівник: О.І. Смирнов*

НОВА ТЕРАКОТА ТВАРИНИ З ПОСЕЛЕННЯ ВІКТОРІВКА–І

Вікторівка–І – античне поселення раннього етапу грецької колонізації Нижнього Побужжя, яке було засноване в першій половині VI-го століття до н.е. і проіснувало до кінця першої чверті V-го століття до н.е.

Першу згадку про поселення в науковій літературі вдалося віднайти в публікації В.І. Гошкевича, присвяченій локалізації давнього Одессоса за 1915 р.

В.І. Гошкевич відкрив поселення у 1913 р. За даними І.В. Фабріціус херсонський дослідник провів лише збір підйомного матеріалу і визначив, що пам'ятка займає смугу берега довжиною близько 1 км. Наступним етапом вивчення Вікторівки–І став 1949 р. археологічні роботи були проведені Березанським загonom Буго-Дніпровської експедиції на чолі зі М.Ф. Болтенко.

Новий етап в дослідженні пам'ятки розпочався в 2012 р. роботами Вікторівського загону Миколаївської археологічної експедиції на чолі з Д.В. Бондаренко.

Античне поселення Вікторівка–І розташовано на правому високому корінному березі Березанського лиману в 1,5 км на північ від його гирла та в 300 м на південь від сучасного селища Вікторівка Лиманівської сільської ради Березанського району Миколаївської області. На сьогодні пам'ятка майже повністю зруйнована обвалами та зсувами лесу.

Роботи Вікторівського загону Миколаївської археологічної експедиції 2013–2014 рр. і 2016 р. були сконцентровані на дослідженні унікального ритуального зольника кінця VI – першої чверті V ст. до н.е., що знаходиться в північній частині поселення.

Зольник був влаштований в штучному котловані, на місці поховального комплексу епохи бронзи (?). Котлован має округлу з нерівними краями форму діаметром близько 20 м, з цілою системою різноманітних ям та приступок. В цей котлован скидалася зола, отримана в результаті спалювання жертвних приношень різним божествам.

У західній частині котловану на зовнішньому приступу була виявлена теракотова статуетка у вигляді свині (рис. 1). Розпис фігурки, відсутність яскраво виражених нижніх іклів, розмір рила, а також форма хвоста дозволяють інтерпретувати її як домашню свиню. Положення задніх кінцівок дозволяє припустити, що тварина знаходиться в стрибку. Статуетка виготовлена з червоної глини з дрібними домішками слюди. Довжина фігурки – 9,8 см, ширина – 3,5 см, висота – 5,9 см. Коропластика має пристойну збереженість, зі старими пошкодженнями: правого вуха, двох передніх кінцівок, частково відбите ліве вуха, нижні частини задніх кінцівок, центральна частина хвоста і невеликий фрагмент рила. Тіло тварини випрямлене, задні кінцівки зігнуті, хвіст у формі круга. Весь глиняний виріб покритий білим ангобом. Рило, боки, вуха і хвіст пофарбовані червоною, верх спини – синьою, а задні лапи – чорною фарбою (рис. 1). У нижній частині фігурки є три округлих отвори, такі отвори часто пророблялися з технологічних міркувань – для виходу випарів з глини в процесі випалу статуетки. Однак, крім технологічного навантаження, вони могли мати і практичне значення. Можливо, вони служили для установки теракоти на якісь підставки.

У порожнині знаходились обпалені глиняні кульки, можливо це одна із функцій – брязкальце.

Повних аналогій знайденому виробу з матеріалів Північно-Григорієм автору досліджень поки знайти не вдалося, хоча, теракоти у вигляді свині зустрічаються при розкопках античних пам'яток регіону, зокрема Ольвії та Березані.

Так, з розкопок Ольвії 1904 р. походить фігурка свині з головою мордою і рельєфно виділеним хребтом довжиною 9,9 см,

датована кінцем VI ст. до н.е. Синхронна за часом статуетка тварини з довгою мордою на коротких конусоподібних ногах довжиною 8 см була знайдена на некрополі Ольвійського полісу в 1911 р. Цей екземпляр також має сліди ангобу і червоної фарби. У 1962 р. при розкопках теменоса Ольвії була знайдена ще одна теракота свині аттичного виробництва довжиною 7,5 см з маленьким отвором знизу, датована V ст. до н.е.

Схожа на вікторівську, статуетка у вигляді свині покрита білим ангобом відома з розкопок Ассоса. Вона має розміри близькі до нашої – 9,1 x 5 x 3,6 см. У ній також є округлі отвори на животі тварини. Аналог з Ассоса датується першою половиною V ст. до н.е.

В античну епоху біла свиня або порося, наряду з білим голубом і білим конем, була однією з головних тварин пов'язаних з ритуалами на честь Деметри, адже, вважається, що саме свиня показала богині прохід в землі, через який Аїд викрав її дочку – Кору.

Важливу роль ця тварина відігравала і в тесмофорії – триденному осінньому святі на честь Деметри Тесмофори, яка згідно давньогрецьких міфів навчила людей землеробству і вирощування хліба.

Таким чином, знахідка теракотової статуетки у вигляді білої свині підтверджує велику значущість землеробського культу Деметри, на території Нижнього Побужжя з самого раннього етапу його освоєння грецькими колоністами. А знахідка цього предмета в контексті ритуального зольника вказує на Вікторівський святилище, як на одне з місць шанування великої аграрної богині в Березанському та Ольвійському полісах.

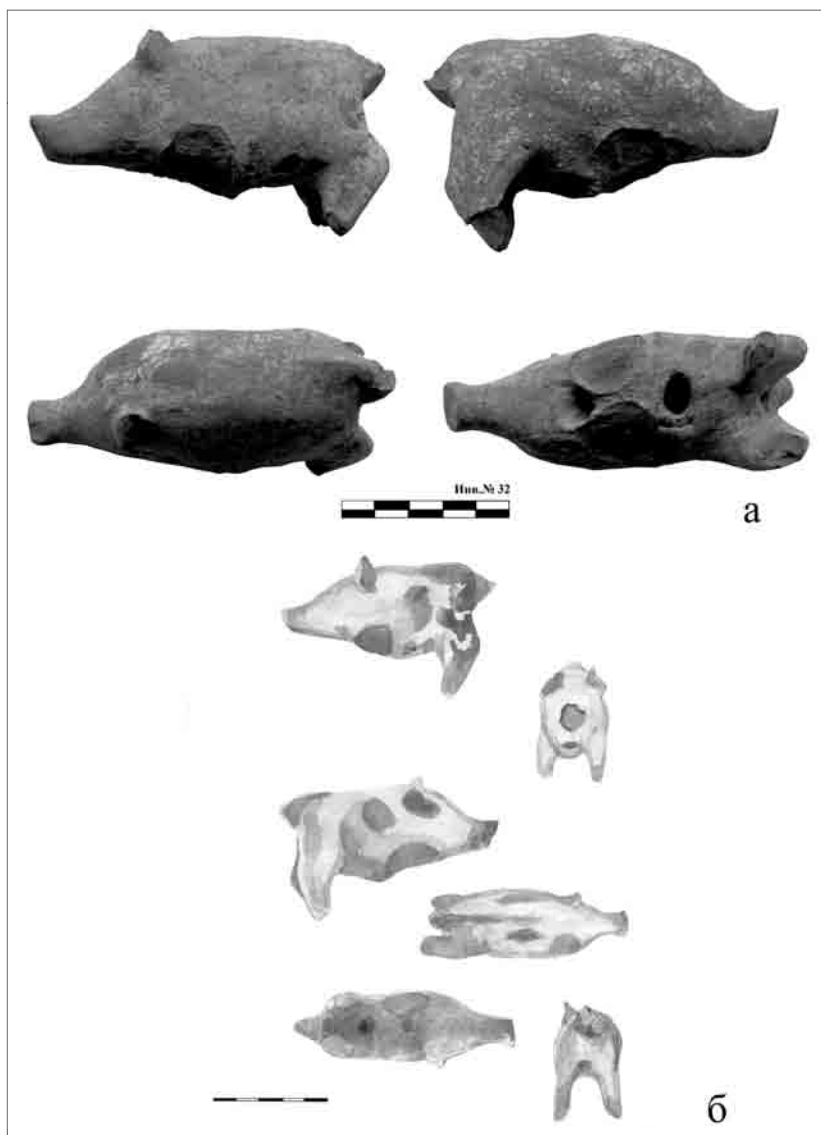

Рис. 1. Теракота свині з поселення Вікторівка-І.

Шарапова Клавдія,
*м. Київ, Київський палац дітей та юнацтва,
гімназія «Троєщина», 11 клас
науковий керівник: О.М. Кухарська*

ЖРЕЦТВО У СКІФСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ)

Скіфи – це кочові племена, які мешкали переважно в українських степах в VII–III ст. до н.е. Тема жрецтва є дуже дискусійною: чи існували жерці, яку роль вони відігравали, хто виконував роль жерця, чи це була окрема верства населення? Вчені, чийми роботами я скористалася, а саме Д.С. Раєвський, С.С. Бессонова, В.А. Іллінська, О.І. Тереножкін, І.Ю. Шауб, Б.М. Мозолевський, мають різні думки щодо жрецтва. Вони розробили свої певні критерії, за якими вони визначають належність похованого до того чи іншого соціального прошарку. Це було зроблено на матеріалах поховального обряду із досліджених курганів. Є скіфські поховання, які відповідають цим критеріям, але оскільки з ними працювали інші вчені, то ніхто їх не розглядав і не відносив до жрецьких поховань. Поховання, що виділені вченими, та які нас також цікавлять можна розділити на такі категорії: поховання відьом, жриць, чоловіків з жіночим інвентарем, воєнну знать та ніші-схованки.

Поховання відьом не мають якогось певного спільного критерію. Вони просто відрізняються своєю незвичністю. Це може стосуватися інвентарю, який є настільки дріб'язковий, що матиме значення в руках тільки в людини з виключними здібностями. В іншому випадку визначається незвичність пози похованої та розташування інвентарю. А в третьому випадку взагалі йшла мова про магічні предмети.

Поховання жриць та воєнної знаті можна виокремити за виділеним вченими таким рядом культових речей: скіпетри, наверхшя, жертвні ножі, дзеркала, деякі види посуду, головні убори, колеса від візків, кінська узда, зброя, щипці для вогнищ. Такі форми посудин як круглотілі кубки, курильниці, ритони та казани.

Зараз буде йти мова про жриць. Поховання жриць є багатішими за відьомські. З визначених археологами до них відносяться такі поховання: Бердянський курган, поховання поблизу с. Рижанівка на Черкащині та с. Піщане на Харківщині.

Схожі за характеристиками поховального обряду жриць, автор виділила такі поховання: курган № 9 в околицях с. Мар'ївка, курган №4 (поховання №2) поблизу с. Іванівка на Київщині, курган №5 з курганної групи Оксютинці.

Чоловічі поховання з жіночим інвентарем. І.Ю. Шауб відмічає, що виконання культових обов'язків характерно для жінки, але це не виключає з культу чоловіків, але при умові перетворення їх на жінок. З жіночого інвентарю виділяються головні убори, зброя, яка вважається жіночою та знаряддя праці – прясельце та веретено. Щодо сережок та браслетів, то зазвичай треба дивитися на інший інвентар, щоб зробити якісь висновки. Наприклад: Рижанівський курган, Бердянський курган, Мелітопольський курган, П'ятибратний курган № 8. Авторка виділила ще додатково могилу № 7 в могильнику VI–IV ст. до н.е. на Керченському півострові. До цієї категорії можна віднести поховання скіфських женоподібних жерців — енарейів, які пов'язані з культом Афродіти — Аргімпаси. Б.М. Мозолевський назвав енарейським поховання з Соболевої Могили.

Є версія щодо виконання культових обов'язків воєнною знаттю як спадкоємців богів, які мали на це право. І те, що не було окремої гілки жрецтва. Але саме такі поховання виділяються найскладніше. Їх виділяють за культовими речами. До них відносяться поховання в кургані № 9 на Інгульці.

Є повідомлення Геродота про спалення віщунів. Царі і віщунки були найбільшою жертвою, яку відправляли на той світ. В похованнях з Мельгуновського та Криворізького кургану були спалені саме царі в гробницях, а сакральні предмети були цілі.

Наявність ніші-схованки, спорудженої у долівці могили уздовж однієї зі стінок також може бути ознакою якоїсь належності до жрецтва. Схованки з різноманітними комплексами речей переважно культового призначення були досить поширеними у IV ст. до н.е. у степових курганах. Вчені вважають, що жерці були поховані окремо від них.

Вони є в Олександропільському кургані та кургані № 5 у с. Кременівка.

Також існує версія, що до культового інвентарю не відноситься нічого крім набору вербових прутиків. Про які згадував Геродот, як предмет, завдяки якому гадали. Саме до цієї категорії відноситься поховання чоловіка з села Першотравневе.

Отже, поховання скіфської воєнної знаті датуються VII–V ст. до н.е., тому це можна вважати початковим етапом скіфського жрецтва. Чоловічі поховання з жіночими предметами та жіночі жрецькі поховання були в період розквіту Скіфії. Щодо їх культової ролі, то є версія, що вони на певний час перевтілюються у Велику Богиню. В похованнях жриць були знайдені зображення інших богів. Ніші-схованки можуть відноситись до будь-кого з скіфських поховань. Наявність всіх попередніх видів не виключає існування одне одного. Але якщо вважати наявність вербових прутиків єдиним набором культових речей, то поховання жриць та воєнної знаті, в такому випадку виключаються. Поховання відьом не відносяться до жрецького прошарку населення, але вони є соціальним явищем що, можливо, вказує на духовні практики скіфів.

Рис. 1. Могила № 7 в могильнику VI–IV ст. до н.е.
на Керченському півострові: 1 – план могили, 2 – глиняне пряслице,
3 – акінак, 4 – намисто, 5 – бронзова сережка, 6 – бронзова шпилька,
7 – кістяна проколка, 8 – бронзові наконечники стріл,
9 – бронзовий флакончик.

Юрченко Анна,

м. Харків, Харківська спеціалізована школа № 3, 8 клас

науковий керівник: В.О. Кронгауз

ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК XVI–XVIII ст.

В умовах сьогодення важливого значення набуває формування патріотизму на принципах вивчення історії своєї держави, її культури, традицій і звичаїв українського народу. Досліджуючи ключові етапи розвитку української історії варто зупинити свою увагу на проблемі зародження та подальшого формування української державності доби козаччини. Але не дивлячись на те, що інтерес науковців до цієї проблеми невпинно зростає, досі існують малодосліджені питання, що стосуються процесу виокремлення українського козацтва у окрему соціальну категорію, дослідженню його традиційної матеріальної культури.

Дослідником Д. Телегіним приділяється детальна увага при описі керамічних виробів предметів побуту козаків. Автор наголошує на специфічності конфігурації верхньої частини горщиків, пояснюючи це використанням швидкообертового гончарного кола та заміною технології виготовлення посудин. Серед них варто визначити наступні: макітри, миски, глечики, кухлі тощо. Вони зустрічаються двох типів – червоноглиняна кераміка (набула поширення у XV–XVIII ст.) та морена кераміка (поступово поширюється із XV ст.).

Детальний аналіз археологічних розкопок дає підстави говорити також про особливу техніку орнаментації глиняних виробів. Зокрема, І. Винокуром у праці «Археологія доби українського козацтва» вказується на особливу техніку – описку,

підполивний розпис (майоліка), рельєфний декор (у тому числі штампований орнамент). Для кожного виду посуду був характерний свій спосіб орнаментатії.

Історик Ю. Мицик у праці «Як козаки воювали» зупиняється на проблемі інтерпретації дрібнокерамічних виробів. Переважно мова йде про глиняні фігурки людей і тварин, що носили сакральний зміст і слугували певними оберегами українського козацтва. З іншого боку етнологічні дослідження дають підстави дійти висновку, що деякі із них мали також ритуальні й утилітарні функції. Це свідчить про симбіоз у віруваннях та традиціях мешканців Запоріжжя.

Упродовж XVII–XVIII ст. поширеними виробами були глиняні іграшки. Вони являли собою невеликі за розмірами зображення тварин, людей, іграшковий посуд і таракхальці. Найпоширенішими були свистунці, їх ліпили у вигляді коней, птахів, баранців тощо. Тулуб іграшки виконувався порожнистим, у кількох місцях у ньому робили отвори для вдування повітря і зміни тону звуку. Виходячи із цього маємо підстави говорити про розвиток ремесел і наявну козацьку педагогіку.

Вчений І. Стороженко приділяє детальну увагу дослідженню аксесуарів козацтва, зокрема – люльок. З одного боку, це яскраво простежується у народних піснях і думках, картинах (етнографічні польові дослідження, усна народна творчість), а з іншого боку – в процесі роботи археологічних експедицій. Керамічні люльки часто знаходять на місцях битв, укріплених пунктів, поселень та у культурних шарах. Це дає підстави свідчити про високий рівень комунікації запорожців із іноземними державами, налагодження їх торговельних, політичних і економічних зв'язків.

Згідно археологічних даних, у XVII ст. на Подніпров'ї були поширені кілька оригінальних типів невеликих за розміром люльок. Переважна їх більшість була представлена у вигляді зігнутої трубки з трохи відігнутим вінчиком чашечки, прикрашеним майже по всій поверхні поздовжніми канелюрами. Інколи з-поміж археологічних експонатів зустрічаються люльки дерев'яного типу.

Що стосується одягу та інших предметів побуту українського козацтва то інформації практично обмаль. Переважно

зустрічаємо згадки в оповідях іноземних мандрівників та дипломатів, що побували у XVI–XVIII ст. на Запоріжжі, містять в собі чимало вельми цікавих звісток про побут козаків. Дійсно, іноземці часто записували у своїх щоденниках, листах, повідомленнях те, що проходило повз увагу козацьких літописців.

Так, відвідавши Січ наприкінці XVI ст. посол австрійського імператора Ерґх Лясота повідомляє, що дах куренів, в яких жили козаки, був покритий кінськими шкірами. В один з таких куренів помістили імператорського посла. Курені були довгий час однією з характерних рис запорізького будівництва: вони швидко зводилися в разі потреби, їх було неважко відбудовувати після частих татарських нападів.

Козакознавець С. Плохій відзначає, що наразі про зовнішній вигляд запорожців можемо судити виключно із зображень картин, портретів, ікон. Один із найперших козацьких портретів – це малюнок кінця XVI ст. козацького провідника Івана Підкови, страченого польським урядом за вимогою Туреччини. Згодом В. Гондіусом були зроблені гравюри Б. Хмельницького, М. Кричевського та М. Кривоноса. Зображення ж простих козаків учені знаходять на картах французького інженера та ін.

Таким чином, українське козацтво, економічний, політичний, культурний вплив якого на всю історію України XVI–XVIII ст. важко переоцінити, мало своєрідну, досить високу і розвинену культуру. Ставши предметом захоплення, оспівування, ретельного вивчення, козацька традиційна матеріальна культура увійшла до сучасної культури українського народу.

Яковенко Ірина,
с. Йосипівка, Кіровоградська обл.,
Благовіщенський районний центр дитячої
та юнацької творчості, 9 клас
науковий керівник: С.В. Головка

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОДЯГУ ТА ПРИКРАС ДІВЧАТОК ІЗ ПОХОВАНЬ ЧЕРНЯХІВСЬКИХ МОГИЛЬНИКІВ ДАНИЛОВА БАЛКА ТА ГОРОДОК

Реконструкція вбрання та прикрас дівчаток-підлітків було здійснено, використовуючи матеріали стаціонарних розкопок могильників черняхівської культури. Один з них розташований у селі Данилова Балка Кіровоградської області, розкопаний у 1978 році експедицією під керівництвом Е.О. Симоновича. Другий – Городок, розташований на вузькому плато на місці злиття річок Чичеклія і Південний Буг у Миколаївської області, частково розкопаний у 1987 році В.І. Нікітіним.

Для нас найбільш цікавим є поховання №24 дівчинки-підлітка із могильника Данилова Балка з широким діапазоном супроводжуючого інвентарю. Стать жіноча, вік приблизно 11 років (визначено Т.С. Кондукторovou).

Перше, що звертає увагу, це наявність 5 орнаментованих та лощених горщиків. Серед орнаменту переважають канелюри, пружки. Всі вони зроблені на гончарному крузі. На гончарному крузі зроблені також ритуальний посуд всіх інших поховань. Це очевидно вказує на факт існування даного могильника в пізні фазі черняхівської культури.

Серед прикрас кістяний густий гребінець, на плечі бронзова клюкоподібна булавка, біля грудної кістки бронзова арбалетна фібула із залізною віссю, довжиною 3,8 см, два глиняних пряслиця, кістяний, неправильної форми амулет, довжиною 3,3 см.

Наявність скляного жовтуватого кубка в могилі поруч дозволило Е.О. Симоновичу датувати ці поховання кінцем IV – початком V ст. н.е. Цікаво те, що серед амулетів дівчинки відсутні імпорتنі мушлі. Замість них лише створка річкової мушлі унію.

Безумовно, на той час вони були вже рідкістю, адже торгові акції по їх імпорту закінчились до 367 року. На певну етнічну приналежність похованої вказує також наявність лише однієї фібули, що не є характерним для готських жіночих поховань черняхівської культури. Відсутність маркерів, характерних для жіночого сарматського одягу, а також незначна присутність готських елементів жіночого вбрання дають автору підстави вбачати в даному похованні риси пізньоскіфської етнічної групи. На їх наявність в даному регіоні у перші століття нової ери вказують інші автори.

Намисто складалося із намистин, зроблених зі скла та пасту зеленуватого, рожевого кольорів. Форма їх овальна та прямокутна. Відсутні корали, напівдорогоцінне каміння (рис. 1). Одяг дівчинки складався із сукні, яку на раменах скріплювала бронзова фібула, на талії її підперезував шкіряний пасок із мішечком, де були пряслиця, та зовнішнього – плаща. Із нагрудних підвісок був лише один кістяний амулет. Шийо прикрашало намисто.

Поховання №5 із могильника Городок належить маленькій дівчинці, від скелету якої вціліло лише декілька фрагментів. Біля черепа виявлено 9 посудин, 2 пряслиця, бронзову фібулу, 35 намистин та просвердлене ікло собаки. Три горщики: два ліпної, один кружальної роботи. Всі вони в гончарному тісті мають домішки подрібненого шамоту, піску, незначну кількість органічних решток. Мініатюрний ліпний дворучний глек, знаходився в одній із мисок. Висота 4 см, діаметр вінчика 2,8 см, дінця 1,5 см. В іншій мисці, мініатюрній, реберчастій з діаметром вінця 8,9 см, діаметром дінця 4,4 см, знаходилась шкарлупа від двох яєць.

Вціліле біконічне прясельце з діаметром верхньої частини 2,0 см, нижньої 2,4 см, найбільший 3,4 см, з діаметром отвору 0,6 см. Бронзова фібула, арбалетного типу з пружинкою, розміром 4,1 см. 3 поміж намистин – 15 скляних, 17 з коралів, дві керамічні та мідна.

Поховальний інвентар беззаперечно вказує на приналежність похованої дівчинки до сарматів. Це перш за все шкарлупа від яєць, наявність шамоту в гончарному тісті, значна наявність скляних намистин черняхівського поховального обряду малої дитини (рис. 3).

Незважаючи на такий юний вік, наявність достатньо багатого намиста вказує на шанобливе відношення до дітей в общинах черняхівської культури. Реконструйований автором костюм померлої дівчинки та реконструйоване намисто зображено на рисунках 2 та 3.

**Рис. 1. Намисто з поховання № 24
могильника Данилова Балка.**

**Рис. 2. Намисто з поховання № 5
могильника Городок.**

**Рис. 3. Реконструкція вбрання дівчинки з поховання № 5
могильника Городок.**

Наукове видання

**ДИТЯЧА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
АРХЕОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АРХЕОЛОГІУМ»**

*Тези доповідей конференції
(м. Харків, 30–31 березня 2018 р.)*

Технічний редактор Є. Онишко

Підписано до друку 16.03.2018. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 5,75. Наклад 300 прим. Зам. № 18-18.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Для нотаток

